

I. Ὁ ρόλος τῆς ἰσλαμικῆς τουρκίας στὴν σύγχρονο γεωπολιτικὴ κατάσταση τῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου

[Τόμος Πρακτικῶν 3ου Πανελληνίου Γεωγραφικοῦ Συνεδρίου, Ἀθήνα 1-2-3
Ἀπριλίου, Τόμος Α, I, 1994]

Περίληψις

Στὴν εἰσήγηση αὐτὴν ἐκτίθενται τρεῖς σημεῖα ποὺ ἀνατρέπουν τὴν μέχρι τοῦδε δυτικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν γεωπολιτικὴ σημασία τῆς Τουρκίας ὡς περιφερειακῆς δυνάμεως στὴ Μ. Ἀνατολή.

α) Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Τουρκία εὐρίσκεται σὲ μιὰ πολιτικῶς ὑποσχίζοιδη κατάσταση, μιὰ κρίση ταυτότητος εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν κοσμικὸ ἢ τὸν ἰσλαμικὸν της χαρακτήρα. Γίνεται ἐπίσης μιὰ περιγραφή τῶν σημαντικωτέρων κλάδων τοῦ τουρκικοῦ ἰσλαμικοῦ κινήματος.

β) Το ὅτι τὸ μειονοτικὸ μωσαϊκὸ τῶν ἐθνοτήτων ποὺ διαβιοῦν στὸ ἔδαφος τῆς συγχρόνου Τουρκίας ἀποτελεῖ ὄχι μόνον κίνδυνο γιὰ τὴν ὑπόστασι τοῦ τουρκικοῦ κράτους ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικὸ σημεῖο ἀσκήσεως ἐλέγχου ἐπὶ τῆς χώρας αὐτῆς ἀπὸ δυνάμεις ποὺ ἐπιδιώκουν τὴν συγκράτησίν της στὴν σφαῖρα τῆς γεωπολιτικῆς τους ἐπιρροῆς καὶ τὴν χρησιμοποίησίν της ὡς στρατηγικοῦ βραχίονος στὴν περιοχὴ τῆς Μέσης καὶ Ἐγγυς Ἀνατολῆς. Ἡ ἐμφανὴς ὅμως ἀσυμφωνία χειρισμῶν μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω μητροπολιτικῶν δυνάμεων καὶ ὁ μεταξὺ των διαγκωνισμὸς στὴν περιοχὴ, δημιουργεῖ καταστάσεις ποὺ θὰ ταλανίζουν ἔσαεὶ τὸν τουρκικὸ λαὸ ἀλλὰ καὶ ὅλες τὶς ἄλλες ἐθνικὲς ομάδες ποὺ διαβιοῦν στὸ τουρκικὸ ἔδαφος.

γ) Ἐπίσης, τὸ γεγονός ὅτι ὁ συνδυασμὸς τῶν ἀνωτέρω δύο στοιχείων, προκαλεῖ μιὰν ἀκόμη ἀποσταθεροποιητικὴ συνιστώσα γιὰ τὴν γεωστρατηγικὴν ἰσορροπία στὴν περιοχὴ, στὸν βαθμὸ ποὺ αὐτὴ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν παράγοντα Τουρκία.

Resumé

Cette communication met en lumière 3 points qui bouleversent l' conception occidentale admise jusqu'à ce jour sur l' importance géopolitique de la Turquie en tant que puissance régionale au Moyen Orient.

a) Le fait que la Turquie se trouve dans une situation de scission politique, de crise d'identité en ce qui concerne son caractère laïc ou islamique. On y trouve également une description des branches les plus importantes du mouvement islamique turc.

b) Le fait que la mosaïque des ethnies vivant sur le sol de la Turquie actuelle consiste non seulement un danger pour l'existence de l'État turc mais aussi un élément essentiel de contrôle de ce pays par les puissances qui visent à son maintien dans la sphère de leur influence géopolitique et à son utilisation en tant que bras de fer stratégique dans la région du Proche et Moyen Orient.

Cependant la discordance visible dans la région créent des situations qui ébranleront indéfiniment le peuple turc ainsi que tous les autres groupes ethniques qui vivent sur le sol turc.

c) Le fait aussi, que la combinaison des 2 points précédents provoque également une composante destabilisatrice pour l'équilibre géostratégique de la région dans la mesure où celle-ci dépend du facteur Turquie.

Εισαγωγή

Όπως φαίνεται και από τον τίτλο της εργασίας αυτής, θα ήθελα να καταστήσω εμφανή μια μεγάλη αμφιβολία που ταλανίζει την σκεπτομένη Δύση τον τελευταίο καιρό, μετά από τις κοσμογονικές αλλαγές που έχαρακτήρισαν την γεωπολιτική διάταξη του πλανήτη, μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου και, ιδιαιτέρως, μετά το άποτυχημένο πραξικόπημα στην Σοβιετική Ένωση έναντι του Μ. Γκορμπατσώφ και την ανάληψη της εξουσίας από τον Μ. Γιέλτσιν.

Άς γίνω σαφέστερος:

α) Πιστεύω πως η Τουρκία εύρισκεται σε μίαν πολιτικώς ύποσχιζοειδή κατάσταση, μια κρίση ταυτότητας εις ό,τι αφορά τον κοσμικό ή τον ισλαμικόν της χαρακτήρα*.

β) Θεωρώ ότι η εθνολογική σύνθεσις ή, άλλως, το μειονοτικό μωσαϊκό των εθνοτήτων που διαβιούν στο έδαφος της σύγχρονης Τουρκίας αποτελεί όχι μόνον κίνδυνο για την ύπόστασι του τουρκικού κράτους αλλά και ουσιαστικό σημείο ασκήσεως έλεγχου επί της χώρας αυτής από τις μεγάλες δυνάμεις που επιδιώκουν την συγκράτησή της στην σφαίρα της γεωπολιτικής τους επιρροής και την χρησιμοποίησή της, ως στρατηγικού ύπηρετου στην περιοχή της Μέσης και της Έγγυς Ανατολής. Το πρόβλημα, όμως, για την Τουρκία συνίσταται, τελικώς, στο ότι οι δυνάμεις αυτές δεν συμφωνούν μεταξύ τους και ο άγων επιρροής τους στην περιοχή δημιουργεί έξαιρετικώς εύφλεκτες καταστάσεις που θα ταλανίζουν έσασει τον τουρκικό λαό αλλά και όλες τις άλλες εθνότητες που διαβιούν στο τουρκικό έδαφος.

γ) Έκτιμώ, επίσης, ότι ο συνδυασμός των ανωτέρω δύο στοιχείων προκαλεί μίαν ακόμη αποσταθεροποιητική συνιστώσα για την γεωστρατηγική ισορροπία στην περιοχή, στον βαθμό που αυτή εξαρτάται από τον παράγοντα Τουρκία**.

Η συνειδητοποίησις, βέβαια, από το τουρκικό καθεστώς του προβλήματος της εθνικο-κρατικής ασυνεχείας και της ως εκ τούτου στρατηγικής ασταθείας

* Έπληθεύθην απολύτως (2017), εικοσιτρία έτη μετά την συγγραφήν του παρόντος.

** Έπληθεύθην απολύτως (2017).

που το διέπει είναι εκείνη ή όποια οδηγεί μαθηματικώς τις ήγεσιές της χώρας αυτής σ' αυτό που ονομάζω “γεωπολιτικό πανικό”. Η κατανόησις από τον σύγχρονο δυτικό παρατηρητή του γεωπολιτικού αυτού πανικού αποτελεί μοιραίως την πτώση του μύθου της ισχυρᾶς Τουρκίας και του αναβεβαθμισμένου ρόλου της ως περιφερειακῆς δύναμews.

Η τελευταία ὄξυνσις του Κουρδικοῦ ζητήματος στην ΝΑ Τουρκία, με ἑκατοντάδες νεκρούς και τραυματίες, ὄξυνσις που ἐξελίσσειται σὲ ὀλοκληρωτικό πόλεμο ἀπὸ πλευρᾶς τῶν Κούρδων και σὲ γενοκτονία ἀπὸ πλευρᾶς τῶν Τούρκων, ιδιαιτέρως τὴν στιγμὴ που ἡ Τουρκία με δηλώσεις τῶν Ὁζάλ, Ντεμιρέλ και Ντεκτᾶς προτάσει τὴν ἀδιαλλαξία της στὸ Κυπριακὸ και καταστρέφει τὸ διάλογο, μᾶλλον ἐπιβεβαιώνει τὶς ἀνωτέρω σκέψεις.

Η Τουρκία πρέπει νὰ παύσει νὰ λειτουργεῖ ὡς ὁ “ἀγχώδης τραπεζοκόμος” τῶν μεγάλων δυνάμεων στην περιοχὴ, ἐὰν θέλει νὰ διαφυλάξει τὴν κρατικὴ της ὑπόστασις και τὴν εἰρήνην στὸ ἄνω ἄκρο τῆς ἡμισελήνου τοῦ κεντρικοῦ Ἰσλάμ, ἀλλὰ και νὰ προωθήσει τὴν ἐσωτερικὴ της εὐημερία.

1. Το Ἰσλαμιστικὸ κίνημα στὴ Τουρκία: δομές, μορφὲς και ἰδεολογία.

Η θεώρησις τῆς Τουρκίας ὡς τμήματος τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσλάμ σὲ αὐτὸ τὸ πόνημα, πηγάζει ἀπὸ δύο, ἱστορικῆς και πολιτικῆς φύσεως, δεδομένα.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὴν περίοδο τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τὸ Αἰγαῖον, Μαύρη και Ἐρυθρὰ Θάλασσα, τὰ Στενὰ τοῦ Βοσπόρου και τῶν Δαρδανελλίων ἐχαρκτηρίστησαν ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς ὡς ντὰρ ἀλ-ισλάμ.¹ Ὁ Παῦλος Χιδίρογλου ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι στὸν χῶρο αὐτὸν οἱ ἔμποροι² ἔπρεπε νὰ κινῶνται σύμφωνα με τὶς προβλεπόμενες ἀπὸ τὸ ὀθωμανικὸ κράτος διατάξεις.³ Τὸ Ἰσλάμ ἐτέθη ριζικῶς ἐν ἀμφιβόλῳ στην Τουρκία μετὰ τὴν αὐταρχικὴ ἐπιβολὴ λαϊκιστικοῦ καθεστώτος ἀπὸ τὸν Κεμάλ τὸ 1923. Ὁ Κεμάλ δὲν ἐπεδίωξε μιὰν πλήρη “ὑποταγὴ” τῆς θρησκείας στὸ κράτος, Ἐπεδίωξε καί, κατ' ἀρχὰς τοῦλάχιστον, ἐπέτυχε τὴν ἀφαίρεση τοῦ Ἰσλάμ ἀπὸ τὸν πολιτιστικὸν ἰσθμὸ τῆς χώρας και μιὰ ὀριστικὴ τῆς ρήξις μετὰ τὸ ἰσλαμικὸ της παρελθόν.⁴ Τίποτε στὸν κεμαλικὸ Συνταγματικὸ Χάρτη δὲν ἔπρεπε νὰ ἐνθυμίζει τὴν ἰσλαμικὴ ταυτότητα τῆς Τουρκίας. Συνέχεια αὐτῆς τῆς λογικῆς ἀποτελεῖ και ἡ αἴτησις τῆς Τουρκίας πρὸς ἔνταξίν της στην Ε.Ο.Κ.

Παρ' ὅλα αὐτά, τὸ Ἰσλάμ παραμένει θρησκεία τοῦ συνόλου σχεδὸν τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ και ἡ ἐφαρμογὴ τῶν θρησκευτικῶν κανόνων εἶναι λεπτομερῆς και πείσμων, ἰδίως μεταξὺ τῶν χωρικῶν και τῶν μικροαστῶν ἐμπόρων.

Ἡ βιαία προσπάθεια τοῦ Κεμάλ γιὰ τὸν ξερριζωμὸ τοῦ Ἰσλάμ ἀπὸ τὰ εὐρύτε-

1. Βλ. The Encyclopedia of Islam. III. p. 1182a, Νικολάου Πατραγᾶ Κυρ. Θ., *Τὸ νομικὸν καθεστὼς τοῦ "ἱεροῦ" πολέμου κατὰ τὸ ἰσλάμ*, Παπαζήσης, Ἀθήναι 2015, κεφ. Α'.

2. Νικολάου-Πατραγᾶ, Κυρ. Θ., *Προλεγόμενα ἀραβοῖσλαμικοῦ πολιτισμοῦ*, Λεμιῶν, Ἀθήναι 2016, σ.σ. 107 ἔπ.

3. Βλ. Χιδίρογλου Παῦλος, *Σουλτανικὰ Βεράτια*, Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν, Λευκωσία VII, 1973-1975, σελ. 143.

4. Νικολάου-Πατραγᾶ, Κυρ. Θ., *Ἀδελφοὶ Μουσουλμᾶνοι. Ἡ μήτρα τῆς ἰσλαμιστικῆς ἐνόπλου βίας. Ἡ μαρτυρία του ἐξ ἀπορρήτων τοῦ ἐθνάρχου Νάσερ Σάμη Σάραφ*, Λεμιῶν, Ἀθήναι 2017, σ.σ. 128 ἔπ.

ρα λαϊκά στρώματα δέν μποροῦσε παρὰ νὰ ἐπιφέρει τὰ ἀντίθετα ἀποτελέσματα⁵. Ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρά, δέν μποροῦμε παρὰ νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι, ἀκόμη καὶ στὰ πλαίσια τῆς συγχρόνου ἐπίσημοῦ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Τουρκίας καὶ τῆς προωθήσεως τῶν παντουρκιστικῶν καὶ τουραριστικῶν τῆς βλέψεων, σημειώνεται ἀντικεμαλικὴ στροφὴ μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐπαναδραστηριοποιήσεως τῶν ἰσλαμιστικῶν κελευσμάτων*. Δέν εἶναι δηλαδὴ δυνατὸν νὰ παρακαμφθοῦν ἀπὸ τὴν γεωπολιτικὴ ἀνάλυση τῶν κινήματων τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσλάμ γεγονότα, ὅπως αὐτὰ ποὺ παρατηροῦνται στὴν σύγχρονη Τουρκία καὶ τὰ ὁποῖα, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν ἐπίσημο κρατικὴ τους στήριξη, δέν μποροῦν παρὰ νὰ ἀπηχοῦν στενὲς καὶ ἰσχυρὲς διασυνδέσεις μὲ τὰ θρησκευτικὰ-πολιτικὰ πιστεύω τῶν εὐρύτερων τουρκικῶν μαζῶν, Ἄς γίνουμε ὅμως πιὸ σαφεῖς:

α) Ἡ Τουρκία εἶναι κατ' ἀρχὴν μέλος τοῦ Συμβουλίου Ὑπουργῶν τῶν ἰσλαμικῶν Χωρῶν⁶ ἢ ἀλλοιῶς, τῆς Ὄργανώσεως Ἰσλαμικῆς Διασκέψεως (Organisation of Islamic Conference/Conférence Islamique).

β) Προώθησε τὴν ἀνάπτυξη στρατιωτικῆς συνεργασίας μὲ τὶς ἀραβικὲς χώρες (Σ. Ἀραβία, Ἰορδανία, Τυνησία) στὸν τομέα τῆς στρατιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως.

γ) Ὑπέγραψε σχετικὰ πρόσφατα ἰδιαίτερας βαρῦτητος συμφωνίες μὲ τὴν Ἰσλαμικὴ Διάσκεψη. Οἱ συμφωνίες αὐτὲς εἶναι οἱ ἑξῆς:

i. Ἡ Συμφωνία τῆς 2-7-1982⁷, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ κοινὴ ἀπόφαση τῶν ἰσλαμικῶν κρατῶν μελῶν νὰ ἐνισχύσουν καὶ νὰ βελτιώσουν τὴν οἰκονομικὴ, τεχνικὴ καὶ ἐμπορικὴ συνεργασία μεταξὺ τους, μὲ τὴν δημιουργία κοινῶν προγραμμάτων οἰκονομικῆς συνεργασίας, τὴν ἐναλλαγὴ ἐιδικευμένου τεχνικοῦ προσωπικοῦ, τὴν μείωση ἢ ἐξάλιψη τοῦ τελωνειακοῦ φόρου, τὴν συμμετοχὴ στὶς ἐκθέσεις τῶν ἰσλαμικῶν χωρῶν καὶ τὴν ἴδρυση κέντρου γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἐμπορίου (Κοινὴ Ἀγορὰ τῶν Ἰσλαμικῶν Χωρῶν).

ii. Ἡ δευτέρη Συμφωνία τῆς 12-7-1982⁸ περιλαμβάνει τὴν ἀπόφαση τῆς Ὄργανώσεως Ἰσλαμικῆς Διασκέψεως καὶ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως νὰ ἰδρῦσουν στὴν Κωνσταντινούπολη “Κέντρο Ἐρεῦνης τῆς Ἰσλαμικῆς Ἱστορίας, τῆς Τέχνης καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ” ποὺ λειτουργεῖ ἤδη μαζῆ μὲ τὸ Ἐκπαιδευτικὸ Κέντρο τῆς Ἀγκύρας.

Ὡς ὀλοκλήρωση ὄλων αὐτῶν προστίθεται ἡ ἀπόφασις τοῦ τουρκικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (27-6-84) νὰ συγκροτήσῃ “Ἰδρυμα Ἐρεῦνης Τουρκοαραβικῶν Σχέσεων”, τοῦ ὁποίου ἐπίτιμος πρόεδρος θὰ εἶναι ὁ ἐκάστοτε Τοῦρκος Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν.

5. *Αὐτόθι.*

6. Ἡ Ὄργάνωσις τῆς Ἰσλαμικῆς Διασκέψεως ἐδρεῦει στὴν Τζέντα, ἔχει δομὴ ἀνάλογη μὲ αὐτὴν τοῦ Ο.Η.Ε. μετέχουν σὲ αὐτὴν 47 κράτη μέλη ποὺ ἀντιπροσωπεύουν περίπου 900 ἑκατ. μουσουλμάνους καὶ οἱ ἀποφάσεις της ἔχουν ἰδιαίτερο εἰδικὸ βάρος στὸ μουσουλμανικὸ κόσμο. Ἡ Ὄργάνωσις ἐδημιουργήθη τὸν Μάϊο 1971 μετὰ τὴν πρώτη Ἰσλαμικὴ Διάσκεψη Κορυφῆς ποὺ συνεκλήθη στὸ Ραμπὰτ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1969 ὡς ἔνδειξη διαμαρτυρίας γιὰ τὸν ἐμπρησμὸν Τεμένους Ἀλ-Ἄκκσα τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ μέρους τοῦ σιωνιστικοῦ κινήματος.

7. Βλ. *Τουρκικὴ Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως (Resmi Gazete)*, ἀρ. 17742. Τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα ὀφείλω στὴν εὐγενικὴ συνδρομὴ τοῦ Π. Χιδίρογλου.

8. Βλ. *Τουρκικὴ Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως (Resmi Gazete)*, ἀρ. 17752.

* Ἐπιληθεύθη ἀπολύτως (2017).

Αυτό εις ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐπίσημη τουρκικὴ θέση ἀπέναντι στοῦ Ἰσλάμ. Ὑπάρχει, ὅμως, καὶ ἡ διάστασις τῆς “ἐπιστροφῆς τοῦ Ἰσλάμ”, στίς εὐρύτερες λαϊκὲς μᾶζες καὶ θὰ πρέπει νὰ προβοῦμε στὴν ἀνάλυση αὐτοῦ τοῦ φαινομένου τὸ ὁποῖον συμπληρώνει τὴν ἐπίσημη κρατικὴ πολιτικὴ ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν γνώμη μου, τὸ σοβαρότερον στοιχεῖο ποὺ ἐκτρέφει τὶς ἀνωτέρω προαναφερθεῖσες κινήσεις σὲ ἐπίπεδο τουρκικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς.

Μποροῦμε νὰ διακρίνομε τρεῖς μορφές αὐτῆς τῆς “ἐπιστροφῆς τοῦ Ἰσλάμ” στὴν τουρκικὴ κοινωνία καὶ πολιτικὴ:

α. Τὴν ἀνάκτηση τῆς ἰσλαμικῆς συμβολικῆς ἀπὸ τὰ συντηρητικὰ κόμματα ποὺ διατηροῦν παρ’ ὄλ’ αὐτὰ ἓνα κοσμικὸ πρόγραμμα.

β. Τὴν ἐμφάνιση ἐνὸς ἰσλαμιστικοῦ πολιτικοῦ κινήματος τὸ 1970 ὑπὸ τὸν τίτλον “Κόμμα τῆς Ἐθνικῆς Σωτηρίας” τοῦ Νετσομεντὴν Ἐρμπακάν.

γ. Τὴν ὑπαρξὴ δικτύων θρησκευτικοῦ ἱεροῦ κηρύγματος, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκτιβιστικῶν, τὰ ὁποῖα, ὅμως, δὲν ἀποτελοῦν συγκεκριημένες πολιτικὲς δυνάμεις. Οἱ κυριώτεροι φορεῖς αὐτῶν τῶν δικτύων εἶναι οἱ ἰσχυρὲς κοινότητες τῶν σούφη⁹, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν σημαντικὲς κοινωνικὲς δυνάμεις ποὺ ἐπέτρεψαν στοῦ “ἐσωτερικὸν” στοιχεῖο τοῦ Ἰσλάμ νὰ ἐπιβιώσει μέχρι σήμερον. Οἱ κυριώτερες ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀδελφότητες ποὺ διαθέτουν ἑκατομμύρια πιστοὺς εἶναι οἱ ἑξῆς:

i. Ἡ Ναξιμπεντὴ, ἀδελφότης τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, προερχόμενη ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Ἀσία. Ἡ ἀδελφότης αὕτη θεωρεῖται ὡς ὑποστηρίκτρια τοῦ νῦν Προέδρου Ὀζάλ, γιὰ τὸν ὁποῖον λέγεται ὅτι εἶναι καὶ μέλος τῆς.

ii. Ἡ ἀδελφότης τῶν Μπεκτασση, με ἔντονα σημεῖα χαρακτηριστικὰ ἀλλὰ καὶ στοιχεῖα νεοπλατωνικοῦ συγκρητισμοῦ. Κυριαρχεῖ στίς ἡμινομαδικὲς φυλὲς τῆς Ἀνατολίας ὅπως αὐτὲς τῶν Ταχταρη, τῶν Τουρκομάνων, τῶν Γιουρούκων καὶ τῶν Κιζιλμπαση.

Ἡ παραδοσιακὴ ὅμως εἰρηνοφιλία τῶν σούφη δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀδράνεια. Οἱ κοινότητες αὐτὲς, ἀφοῦ κατώρθωσαν νὰ πολλαπλασιάσουν τὰ Ἱεροσπουδαστήρια στοῦ τουρκικὸ ἔδαφος, ἐπέτρεψαν γιὰ λογαριασμό τους τὸ δικαίωμα τῆς ἰδρύσεως ὠλοκληρωμένων Λυκείων: Τὸ 1970 ὑπῆρχαν στὴν Τουρκία 40 τέτοια Λύκεια, τὸ 1080 ἔγιναν 250 καὶ τὸ 1990 ἔφθασαν τὰ 390 ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποφοιτᾷ τὸ 15% τοῦ δυναμικοῦ τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσεως.

Πέρα τούτου, πολλαπλασιάζονται διαρκῶς οἱ βιβλιοθήκες καὶ οἱ ἐκδοτικοὶ οἴκοι ἰσλαμιστικοῦ περιεχομένου. Στούς χώρους τους οἱ νεαροὶ ἰσλαμιστὲς —ποὺ προέρχονται συνήθως ἀπὸ τὶς τάξεις τῶν ἀπογοητευμένων πρῶν ἀριστεριστῶν— μποροῦν νὰ εὔρουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν “*Zaman*” καὶ περιοδικὰ ὅπως τὸ “*Iktibas*”, ἐπίσης καὶ ἀπηγορευμένες ἀπὸ τὸ καθεστὼς κασέττες με διδάγματα τοῦ ἐξορίστου σείχου Φετουλάχ ποὺ δροῦν γιὰ λογαριασμό τῆς Τεχεράνης. Ἀναφέρω ἓνα περιστατικὸ ποὺ εἶχε συγκλονίσει τὴν τουρκικὴ Ἐθνικὴ Ἀσφάλεια καὶ τὸν τουρκικὸ Τύπο. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1987, ὁ Πρόεδρος Ἐβρὲν ἀνεκοίνωσε τὴν ἐξάρθρωση ἐνὸς δικτύου τῆς *Χεξιμπαλά*. Ὅλοι οἱ συλληφθέντες ἐξεδιώχθησαν ἀπὸ τὸ στράτευμα.

iii. Ἡ ἀδελφότης τῶν Σουλεϊμαντζη, ἡ ὁποία ἰδρύθη στὴν δεκαετία τοῦ 1950 ἀπὸ τὸν ναξιμπεντὴ Cheikh Süleyman Seyfullah (1863-1946, καταγόμενον ἀπὸ τὸ

9. Σ.Συντ.: Νικολάου Πατραγᾶ, Κυρ. Θ., *Προλεγόμενα, ἐνθ’ ἄν.*, σ.σ. 58 ἐπ.

Έρζερούμ), με κύρια ένασχόληση τὴν θρησκευτικὴ ἐκπαίδευση. Ἡ ἀδελφότης αὐτὴ ἔχει ἔντονα χαρακτηριστικὰ ἰσλαμιστικοῦ ριζοσπαστισμοῦ καὶ ἔχει ἐπιτελέσει σημαντικὰς προόδους τὰ τελευταῖα χρόνια στὴν ἐξάπλωση τοῦ δικτύου τῶν πυρήνων τῆς στὴν Τουρκία, ἀλλὰ καὶ στὶς μᾶζες τῶν Τούρκων ἐργαζομένων (μεταναστῶν) τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἡ ἰδεολογία τῆς δὲν εἶναι ἀπολύτως γνωστὴ διότι, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὶς ἄλλες ἰσλαμιστικὰς ἀδελφότητες τῆς Τουρκίας, οἱ σουλεῦμαντζὶ ἀποφεύγουν ἐκ πεποιθήσεως τῆς ἐκφραση τῶν ἀντιλήψεων τους διὰ τοῦ Τύπου. Θεωροῦνται φανατικοὶ ἀντιδυτικοὶ καὶ ἀντίθετοι σὲ κάθε εἶδους νεωτερισμὸ.

iv. Ἡ ἀδελφότης τῶν Νουρτζοῦ (Ἀδελφοὶ τοῦ Φωτός), συγγενὴς μὲ αὐτὴν τῶν ναξιμπεντὴ ποὺ ἀναγνωρίζουν ὡς Ἅγιον καὶ Διδάσκαλον τὸν Μπεντὴ Οὐζαμὰν Σαήντ-ι-Νουρσὴ (1876-1962, καταγόμενον ἀπὸ τὸ κουρδικὸ χωριὸ Νούρς τοῦ τουρκικοῦ Κουρδιστάν). Ὁ ἱεροκῆρυξ αὐτὸς ἀπέθανε μετὰ ἀπὸ ἓνα μακρὸ καὶ σκληρὸ ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ «βέβηλου» ρεπουμπλικανικοῦ καθεστώτος τοῦ Κεμὰλ Ἀττατούρκ. Ὁ χώρος ταφῆς τοῦ Νουρσὴ θεωρεῖται ἀκόμη καὶ σήμερα μυστικὸς ἀπὸ τὶς ἀρχές. Θεωρητικόν του ἔργο, ποὺ ἀποτελεῖ ἄξονα ἀναφορᾶς τῶν ὁπαδῶν του, εἶναι τὸ «Ἐπιστολὲς Φωτός» (Risale-i-Nur)¹⁰ καὶ βασικὴ θεωρητικὴ ἀρχὴ τῆς ἀδελφότητος ἀποτελεῖ ἡ ὑποχρέωσις τῆς «μορφώσεως καὶ τῆς ἐκμαθήσεως τῶν συγχρόνων ἐπιστημῶν ὥστε νὰ γίνουν κατανοητὰ καὶ νὰ πραγματοποιηθοῦν αἱ θελήσεις τοῦ Θεοῦ». Ἀποτελεῖ τὴν πῶς ἰσχυρὰ μυστικιστικὴ ἀδελφότητα στὴν Τουρκία ἀλλὰ ἀποκλείει τὸν πολιτικὸ ἀκτιβισμό ὡς μέθοδο δράσεως. Οἱ ἴδιοι αὐτοπροσδιορίζονται ὡς ἐξῆς: «Ἡ δρᾶσίς μας δὲν εἶναι ὅμοια μὲ τῶν Ἰρανῶν οὔτε ἔχει κοινὰ σημεῖα μὲ τοὺς Ἀδελφοὺς Μουσουλμάνους τῆς Συρίας. Αὐτοὶ θέλουν νὰ μετατρέψουν τὸ κράτος ἀρχίζοντας «ἐκ τῶν ἄνω ἐνῶ ἐμεῖς ἐπιζητοῦμε τὴν ἀναμόρφωση τῆς κοινωνίας ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ ἄτομο». Ἡ θέσις αὐτὴ ὑποδηλώνει διαδικασίαις κοινωνικῆς ἀναμορφώσεως μακρᾶς διαρκείας, ἀπροθυμία μετωπικῆς ἀναμετρήσεως μὲ τὸ ρεπουμπλικανικὸ κράτος καὶ σχέσεις κράτους-θρησκείας ἀνάλογες μ' αὐτὰς ποὺ ἀνεπτύχθησαν τὴν περίοδο τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Τότε, λόγῳ τῆς ἐπικρατούσης Χαναφιτικῆς Σχολῆς¹¹ τοῦ σονιτικοῦ δόγματος, τὸ ὅποῖον οὕτως ἢ ἄλλως ἐξησφάλιζε τὴν ὑπεροχὴ τοῦ κοσμικοῦ κράτους, ἡ θρησκεία ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὄπλον ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ «σχισματικοῦ» σιητικοῦ Ἰρὰν ταῦτοχρόνως, Ὁ κλῆρος ἦταν

10. Τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ ἐκυκλοφοροῦσαν γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα παρανόμως μὲ τὴν μορφὴ χειρογράφων ἀντιγράφων μὲ ἀραβικοὺς χαρακτήρες. Ἡ φιλελευθεροποίησις τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς στὴν Τουρκία τὴν δεκαετίαν τοῦ 1950 ἐπέτρεψε τὴν ἐκτύπωση καὶ ἐλευθέραν κυκλοφορίαν τους, ἀλλὰ μὲ λατινικοὺς χαρακτήρες, τοὺς μόνους ἀποδεκτοὺς ἀπὸ τὸ ρεπουμπλικανικὸ καθεστῶς. Σήμερα κυκλοφοροῦν σὲ μορφὴ μπροσούρας, ἀνθολογίας ἢ καὶ κασέττας καὶ ἀποτελοῦν ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον ἀποδοτικὰ προϊόντα τῆς ἐκδοτικῆς δραστηριότητος στὴν γείτονα. Πρόκειται γιὰ σκοτεινὰ κείμενα, ὑψηλῆς φιλολογικῆς ἀξίας, ποὺ προσφέρονται γιὰ ποικίλες ἐρμηνεῖες καὶ ἐπεξηγήσεις. Τὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι πολὺ σοβαρὸ γιὰ τοὺς νουρτζοῦ ἐμνηνετὰς τους, στὰ πλαίσια τῆς συγχρόνου πολιτικο-κοινωνικῆς πραγματικότητος στὴν Τουρκία.

11. Μία ἀπὸ τὶς τέσσαρες ἱεροδικαϊκὰς σχολὰς τοῦ σονιτικοῦ Ἰσλάμ, ποὺ ἔλαβε τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὸν Ἄμπου Χανήφα (ἀπεβίωσε τὸ 160 ἔτος Ἐγείρας, 767 μ.Χ.). Προτείνει τὸ ἐγγντεχάντ (προσπάθεια προσωπικῆς ἐρμηνείας καὶ ἐρεῦνης κορανικοῦ λόγου) καὶ ἀπορρίπτει τὸ τακλῆντ (παθητικὴ μίμηση, κατ' ἐπέκτασιν, παράδοση).

άμέσως έλεγγόμενος από τὸ κράτος. Μετὰ τὸν «θάνατο» τοῦ «Μεγάλου Ἀσθενοῦς», ὁ Κεμάλ ἠΐξισε τὸν ἔλεγχο τοῦ κράτους ἐπὶ τοῦ κλήρου καὶ μετέτρεψε ὅλους τοὺς κληρικούς σὲ δημοσίους ὑπαλλήλους. Ἡ ἀδελφότης ἐμφανίσθη στὴν Δυτικὴ Τουρκία τὴν δεκαετία τοῦ 1920 καὶ σήμερα ἀριθμεῖ περίπου 2.000.000 ὄπαδους ποὺ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὰ ἔντονα ἀντικομμουνιστικά τους αἰσθήματα καὶ μιὰ τάση «λατρείας τῆς ἐπιστήμης» πού, ὅμως, εἶναι σαφῶς ὑποτεταγμένη στὸ «θέλημα τοῦ Θεοῦ». Τὰ βασικὰ προβλήματα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ μιὰν τέτοια ἀντιμετώπιση ὅπως καὶ τὴν διάστασή τους ἀπὸ τὶς βασικὲς ἀρχὲς τῆς σαρῆα σὲ τομεῖς ὅπως τοῦ Οἰκογενειακοῦ Δικαίου, τῆς ἰσότητος τῶν δύο φύλων, τῆς Κοινότητος τῶν Πιστῶν (ὅμα), κτλ., οἱ νουρτζοῦ δείχνουν μᾶλλον νὰ τὰ προσπερνοῦν, φροντίζοντας νὰ καλύπτονται ἀπὸ ἓνα λόγο ἐπιμελῶς ἀμφίσημο, ὥστε νὰ ἰκανοποιεῖται οὕτως ἢ ἄλλως ὁ ἀκροατὴς σὲ ὁποιαδήποτε πλευρὰ τοῦ ἰδεολογικο-θρησκευτικοῦ φάσματος κι' ἂν εὐρίσκεται.¹²

Εἶναι ἐπίσης ἐνδιαφέρον νὰ παρατηρήσουμε τὸ γεγονός ὅτι τὸ Κόμμα Ἑθνικῆς Σωτηρίας τοῦ Ν. Ἐρμπακὰν ἔχει ἀναγράψει ἐπ' ἀκριβῶς στὸ πολιτικό του πρόγραμμα τὸ σύστημα προτάσεων τῶν νουρτζοῦ μεταξὺ τῶν ὄπαδῶν καὶ τῶν μελῶν του καὶ ἐλέγχει μ' αὐτὸν τὸν τρόπον μιὰ ἐκλογικὴ βάση ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τμήματα τῶν μεσαίων τάξεων ὅπως μικρομεσαίους ἐπιχειρηματίες, βιοτέχνες κτλ.

Ἡ ἀδελφότης ὑποστηρίζει ἐπίσης τὸ Κόμμα τοῦ Ὁρθοῦ Δρόμου τοῦ Σ. Ντεμιρέλ, στὰ πλαίσια τοῦ ὁποίου ἀριθμεῖ πολλὰ μέλη καὶ ὡς ἐκ τούτου αὐτὴν τὴν στιγμή ἔχει σαφῆ πρόσβαση στὴν ἐξουσία. Τὸ γεγονός αὐτό, ἄλλωστε, δὲν εἶναι καινοφανές, μὲ δεδομένη τὴν μέθοδο τῆς ἀδελφότητος νὰ διεισδύει στὴν κρατικὴ μηχανὴ καὶ στοὺς πολιτικο-θρησκευτικούς καὶ στρατιωτικούς κύκλους. Ὁ νουρισμὸς μπορεῖ νὰ καυχηθεῖ γιὰ μιὰ μακρόπνοο καὶ ἐπιτυχὴ στρατηγικὴ διεισδύσεως στοὺς μηχανισμοὺς τῆς κρατικῆς γραφειοκρατίας, στὶς ἐθνικὲς ἐπιχειρήσεις, τὰ πανεπιστημιακὰ ἰδρύματα, τοὺς ἐπισήμους θρησκευτικούς θεσμοὺς τῶν διάφορων κομμάτων τῆς Δεξιᾶς ἐκτὸς τῶν προαναφερθέντων, ὅπως καὶ τὸν στρατό.

Ἐτέρωθεν, τὸ κράτος δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τόσο ἀμοιρο εὐθυνῶν γι' αὐτὴν τὴν διεισδύση τὴν στιγμή πού, μέσω τῆς «Διευθύνσεως Θρησκευτικῶν Ὑποθέσεων»,¹³ ὑπηρεσίας κατ' εὐθείαν συνδεδεμένης πρὸς τὶς Ὑπηρεσίες τοῦ Πρωθυπουργοῦ, οἱ ἀρχὲς τῆς Ἀγκύρας ἐλέγχουν ὅλα τὰ ἰσλαμιστικὰ θεσμικὰ ὄργανα τῆς χώρας!

Εἶναι εὐνόητον βεβαίως ὅτι οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς παίζουν τὸ παιγνίδι ποὺ προ-

12. Ὁ Safa Mursel, φημισμένος νουρτζοῦ διανοούμενος, περιγράφοντας τὴν ἰδανικὴ, κατὰ τοὺς νουρτζοῦ, οἰκογένεια, παρουσιάζει τὴν γυναῖκα,

α) νὰ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσῃ ἢ ἴδια διαζύγιο, ὑπὸ ὀρισμένους προϋποθέσεις, καὶ β) τῆς ἀναγνωρίζῃ τὸ δικαίωμα νὰ ἐργάζεται, ἂν καὶ δὲν... τὸ συνιστᾷ ἀπολύτως. Ἐπίσης, παρουσιάζει τὸ δικαίωμα γιὰ ἓναν μουσουλμᾶνο νὰ νυμφεῖται τέσσαρες γυναῖκες ὡς κοινωνιολογικῶς ἀποδεκτόν! Βλ. Mursel S., *Bediuzman Said Nursi ve Devlet Felsefesi*, (Τὸ Θαῦμα τῆς Ἐποχῆς του- Ὁ Said-i Nursi καὶ ἡ φιλοσοφία του), 3η ἔκδοσις, Yeni Asya, Κωνσταντινούπολις 1980, σελ. 125 κ.έ.

13. Βλ. Turkish Republic, *The Presidency of Religious Affairs*, Ankara 1989, (Κρατικὴ ἔκδοσις)

σεπάθησε να παίξει και ο πρόεδρος Σαντάτ με τους Άδελφους Μουσουλμάνους¹⁴. Κατέστη, όμως εμφανές ότι είναι ιδιαίτερος επικίνδυνα αυτού του είδους τα επινοήματα. Στην ίδια την πολιτική ιστορία του νουρισμού, μπορούμε να αντιληφθούμε ότι ανάλογες απόπειρες δεν εκαρποφόρησαν και απερρίφθησαν από την αδελφότητα, η οποία έχει να παρουσιάσει από το 1924 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980 τουλάχιστον 800 δικαστικές αντιπαραθέσεις με την κεντρική εξουσία.

Είναι αξιόλογο το γεγονός ότι ο τουρκικός κλάδος της Χεζιπαλά ήρχισε να ασχολείται με την διάβρωση των θρησκευτικών αδελφοτήτων, όπως του νουρισμού, ώστε να ασκήσει την κατάλληλη στιγμή έλεγχο στην τουρκική κοινωνία, και όχι να έλθει σε απ' ευθείας σύγκρουση με τις δυνάμεις καταστολής. Φυσικά, η Άγκυρα, έχοντας αντιληφθεί την σοβαρότητα του θέματος αλλά μη μπορώντας να κάμει διαφορετικά, συντηρεί εδώ και αρκετό καιρό ένα δημόσιο διάλογο ο οποίος φαίνεται ότι θα διαρκέσει ακόμη επί μακρόν. Πρόκειται για την διερεύνηση του θέματος, του κατά πόσον ο νουρισμός αποτελεί θρησκευτικό Τάγμα (ταρίκα), πράγμα που από νομικής απόψεως έχει μεγάλη σημασία για το μέλλον της αδελφότητας.¹⁵

Διότι, εάν ο νουρισμός αποτελεί ταρίκα, εμπίπτει άμέσως στις διατάξεις ενός κεμαλικού νόμου του 1925, ακόμη εν ισχύι, εστω και εάν εφαρμόζεται πλημμελώς, που απαγορεύει σαφώς οποιαδήποτε δραστηριότητα θρησκευτικού Τάγματος στο έδαφος της Τουρκίας. Αντιθέτως, ως ελεύθερη ομάδα ανθρώπων οι οποίοι έχουν τις ίδιες ιδέες, η αδελφότητα μπορεί να διεκδικήσει την αναγνώριση του δικαιώματός τους στην ελευθερία του «συνεταιρίζεσθαι», όπως και την έγγυση του δικαιώματος της ελευθερίας της σκέψης, καθώς αυτή απορρέει από το Σύνταγμα.¹⁶

Η έποψις κατά την οποία ο νουρισμός αποτελεί θρησκευτικό Τάγμα (Tarika) θεμελιώνεται, κατά τη γνώμη μας, από τα εξής χαρακτηριστικά της αδελφότητας:

- α. υπάρχει ο ίδρυτής Άγιος,
- β. υπάρχει κανονική γραμμική διαδοχή Μαθητών,
- γ. υπάρχουν οι δομές που επιτρέπουν την ανάπτυξη «κοινοτιστικών» κοινωνικών πυρήνων ζωής,

14. Σ.Συντ.: Ρέφαατ άλ-Σαήντ. *Η διαπάλη ισλάμ και ισλαμισμού. Ιστορία και ιδεολογία της ισλαμιστικής τρομοκρατίας*, εισαγωγή-μετάφρασις Κυρ. Θ. Νικολάου Πατραγά, Παπαζήσης, Αθήναι, σποράδην.

15. Ανάλογος διάλογος για το κατά πόσον και ο ελευθεροτεκτονισμός αποτελεί ταρίκα υφίσταται σε σημαντικό βαθμό στην Τουρκία. Είναι όμως έκδηλο ότι συντηρείται κυρίως από εθνικιστικά και ισλαμιστικά κόμματα τα οποία προσάπτουν τις συνήθειες κατηγορίες στο Τάγμα: ξενοκίνητο, άθεο, αντιισλαμικό, κτλ. βασιζόμενα στο ύλικό που τους προσφέρουν διάσημοι μουσουλμάνοι όθωμανοί ιστορικοί, όπως ο Asim στην *Ιστορία του* (βλ. σχετ. *Dunyada ve Turkiye de Masonluk ve Masonlar*, υπό İlhamy Soysal, 4η έκδοσις, Istanbul 1988).

16. Βέβαια, το πώς συμβιβάζεται η ελευθερία της σκέψης που απαιτούν για την αδελφότητά τους οι νουρτζοϋ και ο πρωτόγονος αντικομμουνισμός τους, παραμένει προς εξέτασιν. Όπως προς εξέτασιν παραμένει και το πώς συμβιβάζεται το δικαίωμα της ελευθερίας της σκέψης που υποτίθεται ότι απορρέει από το τουρκικό Σύνταγμα και η άγρια καταστολή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιωμάτων της ελευθεροτυπίας που λαμβάνει χώρα καθημερινώς στην σύγχρονη Τουρκία.

δ. υπάρχει γραπτή και προφορική παράδοση,

ε. υπάρχει δογματική, θρησκευτικό τυπικό που προσομοιάζει με αυτό πολλών ταρῆκα και πολυάριθμοι όπαδοί, έτοιμοι να πειθαρχήσουν άσυζητητά στους κανόνες της άδελφότητας.

Ύποστηρίζεται, επίσης, ότι οί νουρτζοῦ δέν άποτελοῦν παρὰ τὸ φανερό τμήμα τοῦ Τάγματος τῶν Ναξιμπεντή.¹⁷ Τὸ βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι πολλοὶ άδελφοὶ τοῦ Τάγματος ἦσαν μέλη τῶν ναξιμπεντή, προεξάρχοντος τοῦ ἴδιου τοῦ ίδρυτοῦ τοῦ Τάγματος τοῦ Σαῆντ-ι-Νουρσή.

Οί σχέσεις τῶν νουρτζοῦ με τοὺς άδιαλλάκτους τῶν σουλεῦμαντζή, οί ιδεολογικές συγγενείες τους με τοὺς Άδελφούς Μουσουλμάνους —τὸ παραδέχονται οί ἴδιοι— καὶ αὐτὸς ὁ άμφίβολος πολιτικο-θρησκευτικός τους λόγος πὸν παραπαίει ανάμεσα στὸν έπιστημονισμό καὶ τὸ «καθαρό» Ἰσλάμ, δημιουργοῦν σὲ πολλοὺς σοβαροὺς δυτικούς άνατολιστὰς άναλυτὰς πλῆθος άμφιβολίων γιὰ τὸ κατὰ πόσον δέν εἶναι εὐάλωτο σὲ επικίνδυνες «παραδρομές» καὶ εὐπρόσβλητον άπὸ «παρερμηνείες» ριζοσπαστικῶν στοιχείων πὸν ὑπάρχουν στὴν άδελφότητα καὶ εἶναι φυσικό νὰ άναμένουν τὴν συγκυρία γιὰ νὰ εκδηλωθοῦν.

Γενικῶς, πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι οί ιδεολόγοι τῆς άδελφότητας τῶν νουρτζοῦ δέν εκαινοτόμησαν καὶ τόσον. Ὁ θαυμασμός, άναμειγμένος με μῖσος, πὸν παρουσιάζουν πρὸς τὴν Δύση, ἡ θέλησίς τους νὰ άναστήσουν τὸ μεγαλειὸ τοῦ Ἰσλάμ μέσω μιᾶς πολιτικῆς εκσυγχρονιστικῶν άνοιγμάτων, ἡ πίστις τους στὶς θετικές έπιστήμες, άποδεικνύουν μιάν άναντίρροη συγγένεια με τίς ιδέες πὸν ὑπεστηρίχθησαν ἐδῶ κ' ἔνα αἰῶνα άπὸ τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς ισλαμικῆς άνανέωσης, εἴτε πρόκειται γιὰ τὸν Γκαμάλ άλ-Ντήν άλ-Άφγάνη εἴτε γιὰ τοὺς πολυαρίθμους άνταγωνιστὰς του.

Οί ιδεολόγοι τῆς άδελφότητας δέν επεδίωξαν καθόλου μέχρι σήμερα νὰ ξεκαθαρίσουν πραγματικά τὴν κατάσταση. Προετίμησαν νὰ «παίξουν τὸ χαρτί» τοῦ άμφιβόλου, τοῦ διαφορούμενου λόγου πὸν εἰλίσσειται μεταξὺ τῆς ριζοσπαστικῆς άδιαλλαξίας καὶ τοῦ εκσυγχρονιστικοῦ άναθεωρητισμοῦ. Ἡ εὐημερία τοῦ κινήματός τους καὶ ἡ ταχύτης με τὴν ὁποίαν άνεπτύχθη τὴν τελευταία δεκαετία μᾶς ὀδηγοῦν στὴν σκέψιν ὅτι ἡ στρατηγικὴ αὐτὴ άπεδείχθη καρποφόρος.¹⁸

Τὸ κίνημα τῶν νουρτζοῦ (: εἶναι σημαντικό νὰ επαναληφθεῖ) δέν άποτελεῖ παρὰ μιάν άπὸ τίς πολλές συνιστώσες τοῦ τουρκικοῦ ζηλωτισμοῦ.¹⁹ Ὁ προσηλυτισμός σὲ διεθνές επίπεδο γίνεται άπὸ τὸ Ἴνστιτοῦτο τῆς Άποστολικῆς Ἐπι-

17. Βλ. Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiye de Merzhepler ve Tarikatar (Οί θρησκευτικές Σχολές καὶ οί Άδελφότητες στὴν Τουρκία)*. Gerçek Yay, İstanbul 1969. Ο συγγραφεὺς εξετάζει τὸ νουρισμὸ στὸ κεφάλαιό του περὶ νακσιμπεντισμοῦ.

18. Βλ. Dumont Paul, «*Les "disciples de la lumière", Le mouvement Nourdjou en Turquie*», in *Radicalismes islamiques*, Tome I, (sous la direction d'-) Olivier CARRE et Paul Dumont, *Harmattan*, Paris 1985, pp. 241-242

19. Πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψει ὅτι ὁ συγγραφεὺς εἶναι άπὸ τοὺς γνωστωτέρους Γάλλους άνατολιστὰς καὶ δέν κάμνει λάθος ὅταν ὀμιλεῖ περὶ «fondamentalisme ture» καὶ «fontamentalism islamique». Ἡ έννοια ὅμως τοῦ τουρκικοῦ ζηλωτισμοῦ δέν εἶναι ἄλλη άπὸ αὐτὴν του Παντουρκισμοῦ ἢ ἄλλοιῶς, τῆς Τουρκικῆς Ἰσλαμικῆς Ἰδέας. Προκύπτει δηλ. ὅτι τὸ τάγμα τῶν Νουρτζοῦ προωθεῖ άκριβῶς αὐτὲς τίς παντουρκικές τάσεις καὶ γι' αὐτὸ χαιρεῖ τῆς «άνοχῆς» τοῦ επισήμου κράτους.

στολής ταν Φωτὸς (Risale-i-Nur) ποὺ ἔχει τὴν ἕδρα του στὴν πόλη El Cerito τῆς Καλιφόρνια. Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ βέβαια τὸν τουρκικὸ ξηλωτισμὸ, μὲ ἰσλαμιστικὸ περιτύλιγμα, ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, θὰ ἀναφεροῦμε, ἐνδεικτικῶς, σὲ ἐλάχιστα μόνον στοιχεῖα:²⁰

α. Τὸ γνωστὸ ἀπὸ ὀκταετίας τουρκόφωνο μηνιαῖο θρησκευτικὸ περιοδικὸν Hakka Davet (Πρόσκλησις πρὸς τὸν Θεό), ποὺ ἐξεδίδετο ἀπὸ τὴν «Ἐπιτροπὴ Κηρυγμάτων καὶ Διαφώτισεως τῶν Μουσουλμάνων τῆς Δ. Θράκης»²¹, μὲ τὴν «ἠθικὴ καὶ ὕλικὴν ὑποστήριξη τῶν Μουφτῶν», ἐπανελάβε τὴν ἔκδοσίν του, μετὰ ἀπὸ διακοπὴ ὠρισμένων μηνῶν, μὲ νέο βελτιωμένο σχῆμα, ἀσυγκρίτως καλλίτερο τοῦ προηγουμένου, καὶ ὑπὸ τὸν νέο τίτλον Yeni HakKa Davet (Νέα Πρόσκλησις πρὸς τὸ Θεό).²² Ἀπὸ τὴν μελέτη του προκύπτει ὅτι τὸ περιεχόμενό του, προσηρμοσμένο ἐξ ὀλοκλήρου στὰ γνωστὰ σωβινιστικὰ περιοδικὰ τῆς Κωνσταντινούπολεως Bati Trakya καὶ Yeni Bati Trakya Dergisi, εἶναι πλέον πολιτικὸ μὲ φωτογραφίες «καταστροφῶν», ἀνθελληνικὰ σχόλια καὶ ἄρθρα ποὺ ὀμιλοῦν γιὰ τὴν ἀνάγκη δημιουργίας Ἀρχιμουφτείας ἰσοδυνάμου πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, τὶς «ἐνοπλες ἐπιθέσεις» ἢ ἄλλες ποὺ ἔγιναν δῆθεν στὰ ἱερὰ ἰδρύματα ἀπὸ Ἕλληνες κ.ά.

β. Ὁ Τούρκος τ. Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν Μ. Γιλμάζ, στὴν 18ην Διάσκεψη τῶν Ὑπουργῶν Ἐξωτερικῶν τῶν Ἰσλαμικῶν Χωρῶν στὸ Ριάντ τῆς Σ. Ἀραβίας, στὴν ὁποία συμμετεῖχε ὡς ἐκπρόσωπος τῆς χώρας του ποὺ εἶναι τακτικὸ μέλος, κατήγγειλε ὅτι, δῆθεν, «ἐνῶ ἡ καλλιεργήσιμη γῆ στὴν ἑλληνικὴ Θράκη ἀνῆκε κατὰ 84% στοὺς Τούρκους, σήμερα ἐμειώθη στὸ 35%, διότι ἡ Ἑλλὰς ἀπαλλοτριώνει ἐκτάσεις ἀποκλειστικῆς μουσουλμανικῆς ἰδιοκτησίας».²³

γ. Σὲ προκηρῦξεις προπαγάνδας, οἱ ὁποῖες καλύπτουν κυρίως τὴν περίοδο ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ ἔτους 1988 καὶ ἐξῆς, εἶναι γραμμένες στὴν τουρκικὴ γλῶσσα καὶ προέρχονται καὶ ἀπὸ ἀνωνύμους φορεῖς ἀλλὰ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ ἐπωνύμους (μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ ὀργάνωσις «Ἀπελευθερωτικὴ Ἐνωσις Τούρκων Ἑλλάδος», τὸ «Ἀρχηγεῖον Ὑπερασπιστῶν τοῦ Τουρκικοῦ Πληθυσμοῦ τῆς Δ. Θράκης»), προβάλλουν σὲ συχνὰ διαστήματα ἀξιοσημεῖωτα ἐμπρηστικὰ συνθήματα, ὅπως: «*Πρὸς ἀπίστους Ἑβραίους, Ἀρμενίους καὶ Ἕλληνες [...]. Στὸν ἱερὸ Ἰσλαμικὸ χῶρο τῆς Τουρκίας, ποὺ ἀνήκει στοὺς Τούρκους, εἶναι ἀνεπιθύμητος ἡ θῆα ἀπίστων, τὸ ἄκουσμα κωδωνοκρουσιῶν τῶν ἐκκλησιῶν, ἡ λειτουργία μειονοτικῶν σχολείων, οἱ ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεις ἀπίστων [...]. Οἱ ἄπιστοι νὰ*

20. Παραθέτω κατὰ λέξιν ἀπὸ: Χιδίρογλου Π., *Ἡ Θράκη καὶ ἡ Τουρκικὴ Ἐθνικὴ Ἰδέα*, Ἑλληνικὲς Πανεπιστημιακῆς Ἐκδόσεις, Αθήνα 1992. Στὸ ἔργο αὐτὸ ὑπάρχει πληθῶρα συγκλονιστικῶν στοιχείων καὶ ἀποδείξεων εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν καλλιέργεια τοῦ τουρκικοῦ ξηλωτισμοῦ ἀπὸ τὸ ἐπίσημο κράτος καὶ τὶς εἰδικῆς του ὑπηρεσίες.

21. Τὰ γραφεῖα του εἶναι στὴν ὁδὸ Ἐρμού 82, ἐν Κομοτηνῇ.

22. Ὁ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ, ὀνόματι Μεμέτ Χασάν Πατσαμάν, συμμετέχει ἐνεργῶς καὶ σὲ συνέδρια τὰ ὁποῖα καλλιεργοῦν τὴν ἰδέα τοῦ μειονοτισμοῦ ἀλλὰ καὶ μέσῳ αὐτῆς τὴν ἰσλαμικὴ ἰδέα στὰ Βαλκάνια. Προσφάτως (6-6-1991), ἔλαβε μέρος σὲ συνέδριον ποὺ ἔγινε στὸ Σεράγεβο, μαζὶ μὲ ἄλλους ἐκπροσώπους μουσουλμανικῶν μειονοτήτων τῆς Εὐρώπης.

23. Βλ. Yeni Bati Trakya Dergisi, 72/1989 ἐν: Χιδίρογλου Π., *ἐνθ' ἂν*.

έγκαταλείψουν την χώρα ὅσον τὸ δυνατόν πιὸ σύντομα»,²⁴ ἢ ἀκόμη: «Ἡ σημερινὴ κατάστασις εἶναι ἡφαιστειο ποὺ θὰ ἐκραγεῖ καὶ θὰ σᾶς στείλει στὴν Πελοπόννησο, ἀφ' ὅπου ἤλθατε [...]. Τὰ δάκρυα τῶν Τούρκων στὴν Δ. Θράκη ἤδη ἀκονίζουν τὰ μαχαίριά μας καὶ πλημμυρίζουν μὲ ἀποφασιστικότητα τὶς καρδιές τῶν μαχητῶν μας. Εἴμεθα ἑκατομύρια καὶ ὁ Ἀλλάχ εἶναι μαζὶ μας».

δ. Σὲ τουρκικὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια τῆς περιόδου 1978-1991 ἀλιεύονται ὠρισμένα πολὺ ἐνδιαφέροντα, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἱεροπολεμικὴ νοοτροπία, σημεῖα, π.χ.:

i. Θρησκευτικὰ Δημοτικοῦ (Din Dersleri, Istanbul, I 1978, II 1979): I, σελ. 12: «Ὁ πιὸ ἐνδοξος θάνατος εἶναι νὰ μαρτυρήσεις ὑπὲρ τοῦ Ἰσλάμ. Νὰ μαρτυρήσεις σημαίνει νὰ πεθάνεις, ὅταν ἔλθει ἡ στιγμή, γιὰ τὸ δίκαιον, τὴν πίστη, τὴν πατρίδα καὶ τὸ ἔθνος. Ζῶντες θνητοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἀπέθαναν γιὰ νὰ προστατεύσουν τὴν πίστη, τὸ ἔθνος καὶ τὴν πατρίδα τους».

ii. Θρησκευτικὰ Λυκείου (Din Kültürü VG Ahlâk, Bilgisi, Istanbul I, 1991, Ankara II, 1991, Istanbul III, 1991):

I. σελ. 119: «Ἄν ἀποφύγετε τὸν πόλεμο ὁ Θεὸς θὰ σᾶς τιμωρήσει μὲ βάσανα πυρᾶς καὶ θὰ φέρει στὴν θέση σας ἄλλον λαό».

II. σελ. 75: «Ὅσοι ἐπιδιώκουν νὰ μαρτυρήσουν καὶ νὰ ἀναδειχθοῦν τροπαιοφόροι τοῦ Ἱεροῦ Πολέμου (γαζήδες), τὰ κατορθώνουν αὐτὰ μὲ τὴν ἴδια πίστη (στὸν Θεό)».

Τὸ ἱεροπολεμικὸ πνεῦμα εἶναι ἐκδηλο (ξεκάθαρα ἀναφέρεται τὸ ἴδιο τὸ ὄνομα τοῦ γκεχάντ) καὶ ἡ ἰσλαμιστικὴ σημειολογία προφανῆς στὰ κείμενα αὐτά, οὕτως ὥστε κάθε ἐπὶ πλέον σχόλιον νὰ περιττεύει.

Ἄς δοῦμε ὅμως μερικὰ ποσοτικὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναδεικνύουν ἀνησυχητικῶς τὴν ἰσλαμικὴ προσωπικότητα τῆς γείτονος:

— Ἐνα ποσοστὸ τῆς τάξεως τοῦ 40% τῶν εἰσαγομένων στὰ πανεπιστήμιά της προέρχεται ἀπὸ ἱεροσπουδαστήρια.

— Περισσότερες ἀπὸ 230 νέες ἱερατικὲς σχολὲς προστίθενται κάθε χρόνο στὶς ἤδη ὑπάρχουσες.²⁵

— Χίλια πεντακόσια (1.500) νέα τεμένη κτίζονται κατ' ἔτος.

— Μὲ γνώμονα τὴν αὐστηρὰν ἰσλαμικὴν κατεύθυνση λειτουργοῦν ἤδη 200 ἐκδοτικὸι οἴκοι.

— Ἐκδίδονται 100 μηνιαῖα καὶ ἐβδομαδιαῖα περιοδικά, κυκλοφοροῦν 150.000 ἔντυπα καὶ 4 καθημερινὲς ἐφημερίδες (Türkiye, Zaman, Milli Gazette, Yenl Asya).

24. Ἐστάλη ἀπὸ «Μουσουλμάνους Τούρκους» τῆς Γερμανίας στὶς Διευθύνσεις ὁμογενει-ακῶν Δημοτικῶν Σχολείων τῆς ΚΠόλεως τὸν Ἰούλιο τοῦ 1988 (βλ. Χιδίρογλου Π., ἔνθ' ἄν.).

25. Τὸ 1963, ὑπῆρχαν στὴν Τουρκία 45 σχολὲς Ἱεροκύρκων καὶ Ἀρχηγῶν προσευχῆς μὲ 9.248 μαθητές. Τὸ 1978 ὁ ἀριθμὸς τῶν σχολῶν αὐτῶν ὑπερεδιπλασιάσθη καί, τὸ σπουδαιότερον, ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν ἔφθασε τοὺς 135.000 (βλ. Turkey 1982 Almanac, Ankara 1982, σελ. 402). Φυσικὰ ἡ πηγὴ ἀναφέρεται σὲ ἰδρύματα ποὺ ἀναγνωρίζονται ἀπὸ τὸ κράτος. Πλησίον ὅμως σὲ αὐτὰ λειτουργεῖ πλῆθος ἀνεπίσημων Σχολῶν ποὺ χαίρουν τῆς ἀνοχῆς τῆς πολιτείας.

— Ο έτήσιος προϋπολογισμός της Γενικής Διευθύνσεως Θρησκευμάτων υπερβαίνει έντυπωσιακώς, μόνος του, εκείνον τεσσάρων άλλων υπουργείων της χώρας, άθροιστικώς (Υπουργεία Έργασίας, Έμπορίου, Τουρισμού, Ένέργειας), ένϋ τὰ έγκριθέντα, με 273 ψήφους υπέρ και 191 κατά, κονδύλια για τον προϋπολογισμό του 1991 προβλέπουν αύξησή τους κατά 145% έν συγκρίση προς εκείνα του 1990!

— Κατά την διάρκεια της περιόδου 1980-1987 άπεφοίτησαν από τις θεολογικές σχολές του Ίράν, του Ίράκ και του Λιβάνου 22.000 Τοϋρκοι μουλλάδες. Σε σύγκριση με τον αριθμό αυτόν οι διπλωματοϋχοι άγρονόμοι και άπόφοιτοι άστυνομικοί της ίδιας περιόδου ήσαν όλιγώτεροι από τους μισούς.²⁶

— Ο σημερινός Πρόεδρος Τουρκοϋτ Όζάλ, πιστός μουσουλμάνος και ό ίδιος, τδ 1986 όταν ήταν Πρωθυπουργός έκαμε μερικά θαυμάσια δώρα στο έγγχώριο ισλαμιστικό κίνημα, που έπηρεάζεται μάλιστα από την Χεξιπαλά:

α. Η «βλασφημία των θείων» τιμωρείται πλέον με φυλάκιση.

β. Άπαγορεύεται πλέον στους χριστιανούς ιεραποστόλους να προσηλυτίζούν μουσουλμάνους.

γ. Το Φθινόπωρο του 1986 ήταν έτοιμο σχέδιο νόμου που προέβλεπε μακρές ποινές φυλακίσεως για τους «άποστάται» του Ίσλάμ.²⁷

Από την άλλην, όμως, πλευρά, ή τουρκική ύπηρεσία πληροφοριών (MIT) κρούει τον κώδωνα του κινδύνου στο Έθνικδ Συμβούλιο Άσφαλείας τδ όποιο με την σειρά του, κρίνοντας ότι ή έθνικη άσφάλεια έχει διαβρωθεί από ισλαμιστικά στοιχεία, προσφεύγει στην «βοήθεια των πανεπιστημίων για την διεξαγωγή έρεϋνης στον τομέα των παρανόμων θρησκευτικών και τρομοκρατικών όργανώσεων»²⁸

— Η ισλαμιστική έφημερις «Yeni Asya» για να τιμήσει την μνήμη του σείχου Σάηντ-ι- Νουρσή στο κεντρικό τέμενος της Άγκύρας έπιτυγχάνει «συμμετοχή 30.000 πιστών μεταξύ των όποιων και βουλευτές του τέως κυβερνώντος Κόμματος της Μητέρας Πατρίδας αλλά και του Κόμματος του Όρθου Δρόμου».²⁹ Δέν νομίζει ό καθείς ότι όφείλουν να δημιουργηθούν κάποια έρωτηματικά εις ό,τι άφορᾷ τις πιθανότητες προϊούσης διαβρώσεως του κοσμικου καθεστῶτος από ισλαμιστικά στοιχεία;

Τδ 1990 έκαμε την έμφάνισή της και στην Τουρκία τρομοκρατία ισλαμιστικού τύπου. Τδν Ίανουάριο αυτού του έτους έδολοφονήθη ο Moammar Aksoy, διάσημος συνταγματολόγος, φανατικός έχθρός του χεγγάμ και υπερασπιστής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Τδν Μάρτιο ένας διάσημος κεμαλιστής δημοσιογράφος, ό Cetin Emec, ιδιαίτερος έχθρικός άπέναντι στο τουρκικό ισλαμιστικό κίνημα, έδολοφονήθη στην Άγκυρα μαζί με τον όδηγό του. Την πράξη διεξεδίκησε μιὰ όργάνωσις με τδ όνομα «Ένωσις Τούρκων Ίσλαμιστών Κομμάντος».

26. Σ.Συντ.: Taheria A., *La Terreur Sacree*, Sylvie Messinger, Paris 1987.

27. Βλ. ένθ' άν.

28. Βλ. Τδ Ίσλάμ τρομάζει την τουρκική άσφάλεια, *Ελευθεροτυπία*.

29. Βλ. «Συλλήψεις στην Άγκυρα», *Τα Νέα*, 12-11-90.

Τις δολοφονίες του «προδότη του Ίσλάμ» Moammar Aksoy και του «σιωνιστοῦ» Celln Emec διεξεδίκησε από την Βιέννη μια οργάνωσις ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ὁργάνωσις τῆς Ἰσλαμικῆς Ἐκδικήσεως».

Τὸν Μάϊο ἓνα ὁλόκληρο δίκτυο παρανόμων ἰσλαμιστικῶν ὁργανώσεων ἐξηρθρώθη στὶς πόλεις τῆς Ἀγκύρας, τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Μαλάτειας. Τριάντα τρία ἄτομα συνελήφθησαν μὲ πυρομαχικὰ καὶ προπαγανδιστικὰ ὑλικά. Οἱ συλληφθέντες ὡμολόγησαν τὶς σχέσεις τους μὲ μιὰ «Ἐπαναστατικὴ Ἰσλαμιστικὴ Ὁργάνωσις τοῦ Κουρδιστάν», χομεϊνικῆς ἐπιρροῆς.

Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1990 ἐδολοφονήθη ἀπὸ ἰσλαμιστὲς ὁ Τοῦρκος φιλελεύθερος δημοσιογράφος Turan Dursun.

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ ἰδίου ἔτους ἐδολοφονήθη ἀπὸ παγιδευμένο ταχυδρομικὸ δέμα στὴν Ἄγκυρα ἡ Behriye Uciok, 71 ἐτῶν, καθηγήτρια πανεπιστημίου καὶ τέως βουλευτὴς κόμματος τῆς Κεντροαριστερᾶς μὲ πλούσια ἔργα ἐναντίον τοῦ ἐξισλαμισμού στὰ πανεπιστήμια. Τὴν πράξη αὐτὴν διεξεδίκησε ἡ «Ὁργάνωσις τοῦ Ἰσλαμικοῦ Κινήματος».

2. Ὁ σύγχρονος στρατηγικὸς ρόλος τῆς Τουρκίας καὶ ἡ σχέσις του μὲ τὸ ἰσλαμιστικὸν κίνημα.

Μὲ ὅλα τὰ ἀνωτέρω ὡς δεδομένα, ὁ γεωπολιτικὸς ρόλος τῆς Τουρκίας ἐμφανίζεται σήμερα, κατὰ τὴν δική μας ἔποψη, μειωμένος. Ὅσον κι ἂν αὐτὸ ἀκούεται παράξενα, πρέπει νὰ καταστήσομε σαφὲς ὅτι ὁμιλοῦμε γιὰ γεωπολιτικὸ ρόλο τῆς Τουρκίας ἐν σχέσει πρὸς καθαρὰ ἐνδογενεῖς παράγοντες ποὺ δημιουργοῦν τὶς ὅποιες προϋποθέσεις στρατηγικοῦ εἰδικοῦ βάρους τῆς Τουρκίας στὸν χάρη τῶν σημερινῶν διεθνῶν συσχετισμῶν. Καὶ αὐτό, ἀφ' ἐνὸς διότι μετὰ τὴν ὀριστικὴν προσέγγισις Ἀνατολῆς-Δύσεως ἀπεστερήθη ἡ γείτων ἓνα διαπραγματευτικὸ στοιχεῖο πρὸς τὶς ΗΠΑ, εἰς ὃ,τι ἀφεώρα τοῦλάχιστον τὰ μεγάλου μήκους κοινὰ σύνορά της μὲ τὴν Σοβιετικὴ Ἑνωσις καὶ, ἀφ' ἑτέρου, λόγω τῆς γνωστῆς ἐπιφυλακτιότητος ποὺ ἐνέπνεε καὶ συνεχίζει νὰ ἐμπνέει τὸ ὀθωμανικὸ Ἰσλάμ ἀλλὰ καὶ ἡ κοσμικὴ Τουρκία στὸν ἀραβο-μουσουλμανικὸ κόσμον.

Βέβαια, ὅπως ἀπεδείχθη ἀνωτέρω, ἡ Τουρκία ἔχει ἀρχίσει καὶ αὐτὴ ἐδῶ καὶ καιρὸ νὰ «παίζει ἐν οὐ παικτοῖς» πειραματιζομένη μὲ τὸ Ἰσλάμ ὡς γεωπολιτικὸ καταλύτη τῶν διμερῶν τῆς σχέσεων μὲ δυνάμεις τῆς περιοχῆς καὶ εἶναι εὐκόλον ὁ καθένας νὰ διακρίνει, σύμφωνα μὲ τὰ ἤδη λεχθέντα, τὴν ἐνδυνάμωσι τῶν ἰσλαμιστικῶν στοιχείων στὴν Τουρκία, τὰ ὁποῖα φαίνονται πρὸς τὸ παρὸν ἱκανὰ νὰ ἀπειλήσουν καὶ ἴσως καὶ νὰ ἀνατρέψουν τὸν κοσμικὸ χαρακτῆρα τοῦ τουρκικοῦ κράτους. Τί ἀλήθεια νὰ σημαίνει ἡ παραίτησις τοῦ Τοῦρκου Στρατηγοῦ Νεσίπ Τορουμτάη, Ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Ἐνόπλων Δυνάμεων τῆς γείτονος, τὴν ὁποῖαν ὑπέβαλε στὶς 3 Δεκεμβρίου 1990, στὸν τότε Τοῦρκο Πρωθυπουργὸ Γιλντιρίμ Ἀκμπουλούτ; Τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς παραίτησεως τοῦ Στρατηγοῦ εἶναι ἀρκετὰ σκοτεινὸ ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ προσπελάσιμο ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ λαμβάνουν ὑπ'*

* Ἦδη 23(!) χρόνια πρὶν, διέβλεψα τὶς σημερινὲς ἐξελίξεις στὴν σύγχρονη ἰσλαμιστικὴ, νεο-ὀθωμανίζουσα Τουρκία. Τότε ποὺ ἐγράφη τὸ παρὸν ἄρθρον, μοῦ "ἐκόστησε" ἀπλῶς, πλῆθος εἰρωνικῶν σχολίων ἐκ μέρους τῆς "διεθνολογικῆς κοινότητος" τῆς χώρας μας...

ὄψιν τὶς φήμες ποὺ ἐκυκλοφόρησαν στὰ ἀνώτατα τουρκικὰ κυβερνητικὰ κλιμάκια καὶ οἱ ὁποῖες φέρουν τὸν Τορουμετὰ διαφωνοῦντα μὲ τὴν «ἐπιθετικὴ» πολιτικὴ τῆς Τουρκίας στὸ θέμα τοῦ Κόλπου. Οἱ ἴδιοι κύκλοι πιστεύουν ὅτι ὁ Στρατηγὸς διεφώνησε μὲ τὴν πιθανότητα ἀποστολῆς στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Τουρκίας στὸν Κόλπο, Στὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς του ὁ Στρατηγὸς ἀναφέρει ὅτι δὲν δι-αβλέπει καμμιά δυνατότητα συνεχίσεως ἀσκήσεως τῶν καθηκόντων του στὴν βάση τῆς ἀντιλήψεώς του γιὰ τὸ κράτος καὶ τὶς ἀρχὲς ποὺ πιστεύει.

Ποιὲς λοιπὸν εἶναι αὐτὲς οἱ «ἀντιλήψεις περὶ κράτους» ποὺ κινδυνεύουν ἐν ὄψει μιᾶς πιθανῆς ἀποστολῆς στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Τουρκίας στὸν Κόλπο καὶ ἐναντίον τοῦ Ἰράκ; Μήπως αὐτὲς ποὺ ταυτίζονται μὲ τὴν ἔννοια τῆς μιᾶς καὶ μοναδικῆς Κοινότητος τῶν Πιστῶν, τῆς ὁποίας —κατὰ τὰς ἀντιλήψεις μεγάλων ποσοστῶν τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ— μέλος ἀποτελεῖ καὶ ἡ Τουρκία; Μήπως αὐτὰ ἐφοβήθη ὁ Στρατηγός, δηλαδὴ μιὰ πιθανὴ ἐξέγερση τῶν τουρκικῶν μουσουλ-μανικῶν μαζῶν ἐναντίον τῆς «κοσμικῆς» ἡγεσίας τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ τὴν στιγμὴ ποὺ ἡ Τουρκία θὰ ἀναγκασθεῖ ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ ἐμπλακεῖ σὲ θερμὴν σύρραξη μὲ τὸ Ἰράκ; Μήπως οἱ ἀρχὲς αὐτὲς τοῦ Ἰσλάμ ποὺ δικαιώνουν τὸν πόλεμο στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ντὰρ ἄλ-Ἰσλάμ μόνον σὲ περίπτωσι ἐξεγέρσεως τῶν πιστῶν κατὰ ἐνὸς «ἁδίκου ἡγεμόνος», ἀλλὰ, τοῦναντίον; «ἤρωος τοῦ Ἰσλάμ»; Γεγονότα ὅπως αὐτὰ ὑπάρχουν ἑκατοντάδες καὶ δὲν μᾶς πείθουν γιὰ τὴν στρα-τηρικὴ σοβαρότητα καὶ τὴν πολιτικὴ σταθερότητα τῆς γείτονος ἀλλὰ οὔτε καὶ γιὰ τὴν σταθερότητα τῆς εἰρήνης στὸ Αἰγαίον καὶ τὰ Βαλκάνια.

Ἐνα ἀκόμη ἰσχυρότατο ἐπιχείρημα, καὶ μάλιστα διεθνoῦς ἐμβελείας, ποὺ συ-νηγορεῖ μὲ τὶς ὑποστηριζόμενες ἀνωτέρω θέσεις, εἶναι καὶ οἱ ἀμφιβολίες οἱ ὁποῖες ἐξεφράσθησαν ἀπὸ τοὺς ἀνωτάτους ἀξιωματούχους τοῦ NATO εἰς ὅ,τι ἀφεώρα τὴν θέση τῆς Τουρκίας σὲ περίπτωσι πιθανῆς χρήσεως βίας στὶς 15 Ἀπριλίου 1992 ἐναντίον τῆς Λιβύης. Οἱ ἀνώτατοι ἀξιωματοῦχοι τοῦ NATO ἐδικαιολόγησαν τοὺς φόβους καὶ τὴν δυσπιστίαν τους ὡς πρὸς τὴν τελικὴ τουρκικὴ στάσι ἐν περιπτώ-σει κρίσεως τῶν δυτικῶν δυνάμεων μὲ τὴν Λιβύη, ἀναφερόμενοι στὶς στενὲς θρη-σκευτικὲς σχέσεις τῆς Τουρκίας μὲ τὴν Λιβύη!³⁰ Εἰς ἐπίρρωσιν αὐτῶν τῶν σχέσε-ων, ἀναφέρω ὅτι κατόπιν σχετικῶν διαμαρτυριῶν τοῦ Λίβυος Συνταγματάρχου

30. Ἐχοντας ὡς σημεῖον ἀναφορᾶς τὴν ἡμερομηνία συγκροτήσεως τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τοῦ NATO, Stanavformed, ἐδόθη ἀπὸ τὸν ΟΗΕ στὴν Λιβύη ὡς προθεσμία ἢ 15ῃ Ἀπριλίου γιὰ νὰ παραδώσει τοὺς δύο Λιβύους ὑπηκόους, οἱ ὁποῖοι πιθανὸν νὰ ἐνέχονται στὴν τρομοκρατικὴ ἐνέργεια τοῦ Λόκερμπυ. Ἡ ναυτικὴ μοῖρα τοῦ NATO, ἢ ὁποία στὴν δεδομένη ἄσκηση θὰ ἀπετελεῖτο ἀπο ἑξῆ μονάδες, θὰ ἐτίθετο ἐν δράσει τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἡμέρα, Δεδομένης τῆς ἐμπειρίας τοῦ Κόλπου, ποὺ κατέστησε ἐμφανῆς τὸ γεγονός τῆς μεσολαβήσεως διαστήματος δύο περιῶν ἐβδομάδων μέχρι τῆς λήψεως τῆς ἀποφάσεως ἀπὸ τὸ Συμβούλιο Ἀσφαλείας γιὰ ἄσκηση βίας ἢ ἐμπάργκο ἐναντίον τῆς Λιβύης, μποροῦμε νὰ θεωρήσομε ὅτι ὁ χρόνος ἦταν ἀρκετὸς γιὰ τὴν συγκρότησι τῆς δυνάμεως καὶ τὴν μετάβασί της στὴν περιοχὴ. Σὲ περίπτωσι κρίσεως εἰκάζεται ὅτι στὸ προαναφερθὲν χρονικὸ διάστημα, «θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ μεταβεῖ στὴν περιοχὴ τὸ μεγαλύτερο τμήμα τοῦ βου Στόλου, παραλλήλως πρὸς τὴν συγκρότησι τῆς Stanavformed. Κατὰ τὶς ἴδιες πηγὲς ἕνα ἀπὸ τὰ σενάρια «κρίσεως», προβλέπει γιὰ τὴν Ελλάδα, χρῆσι τῆς βάσεως τῆς Σούδας, καθὼς καὶ τὴν συγκρότησι ἀεροπορικῶν Βάσεων στὴν Κρήτη σὲ νατοϊκὸ ἐπίπεδο». (Ἡ Καθημερινή, 11-4-1992, τοῦ Γ. Θ. Δασκαλόπουλου).

(: Μουάμαρ Καντάφη) πρὸς τὸν Πρόεδρο Ὁζάλ, ἀναφερομένων στὴν βιαίαν καταπάτηση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων τοῦ κουρδικοῦ λαοῦ ποὺ λαμβάνει χώρα στὴν Τουρκία, τὸ τουρκικὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν ἀπειλῆσε τὸν Λίβυο Συνταγματάρχη ὅτι, «ἐὰν συνεχισθοῦν οἱ διαμαρτυρίες αὐτὲς ἀπὸ τὴν λιβυκὴ πλευρᾶ, ἡ Τουρκία θὰ ὑποχρεωθεῖ νὰ ἐπανεκτιμήσει τὶς σχέσεις τῶν δύο χωρῶν» (1-1-1991). Κατόπιν αὐτῆς τῆς δηλώσεως εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ μέχρι τότε τουλάχιστον σχέσεις Τουρκίας-Λιβύης ἦσαν ἀνθηρῆς. Εἶναι βέβαια ἄξιον προσοχῆς ὅτι κᾶτι τέτοιο δὲν ἀπετέλεσε θέμα σχολίων στὰ ΜΜΕ τῆς Δύσεως, ὅπως πιθανὸν θὰ ἀποτελεῖ μιὰ —ἔστω καὶ— ὑποψία ἀναλόγων σχέσεων Λιβύης-Ἑλλάδος.

Φυσικά, μὲ αὐτὰ ὡς δεδομένα δὲν θὰ πρέπει γιὰ κανένα λόγο νὰ μᾶς ἐκπλήσσει τὸ ἀποτέλεσμα τῶν τουρκικῶν ἐκλογῶν τῆς 20ῆς Ὀκτωβρίου 1991: Τὸ ἰσλαμιστικὸ Κόμμα τῆς Εὐήμερίας -RP ὑπὸ τὸν Ν. Ἐρμπακὰν ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὰ δύο ἐθνικοσοσιαλιστικῆς καὶ ἰσλαμιστικῆς χροιάς κόμματα (τὸ Ἐθνικιστικὸ Ἐργατικὸ Μεταρρυθμιστικὸ Κόμμα -IDP) ἔφθασε τὸ ποσοστὸν τοῦ 17% ἀπειλώντας σοβαρὰ τὸ κοσμικὸ στρατιωτικὸ κατεστημένο. Πέρα ὅμως αὐτῶν τῶν ἐκλογικῶν γεγονότων, φοβούμεθα πὼς δύσκολα μπορεῖ κανεὶς νὰ ἔχει διαφορετικὴν ἐκτίμηση γιὰ τὴν ἰσλαμιστικὴ κινητικότητα στὴν γείτονα. Τὰ γεγονότα αὐτά, ὅμως, δὲν παύουν νὰ ὑπογραμμίζουν τὴν ἀγωνία τῆς Ἀγκύρας γιὰ ἐξεύρεση νέων ἐρεισμάτων τὰ ὁποῖα θὰ ἦταν δυνατὸν —ἔστω καὶ μὲ μεγάλο, πιθανῶς, κόστος— νὰ αὐξήσουν τὴν διαπραγματευτικὴν τῆς ἱκανότητα πρὸς τὴν Δύση.

Ἡ ὑποβάθμιση τοῦ ρόλου τῆς Τουρκίας στὸν γεωπολιτικὸ δακτύλιο τῆς Μεσογείου καθίσταται ἀναγνώσιμος ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν προσπάθεια ποὺ ἔχει ἀναλάβει τὸ τουρκικὸ ΥΠΕΞ γιὰ μιὰν «παλινόρθωση» ἐνὸς ἐκτοπλάσματος ποὺ θὰ προσομοιάζει μὲ τὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία καὶ θὰ ἀποτελεῖ τὴν βάση τοῦ «πλέγματος ἀσφαλείας» γιὰ τὴν ἀσταθῆ αὐτὴν περιοχὴ. Ἡ «ζώνη ἀσφαλείας» ποὺ προωθεῖται κατὰ μῆκος τοῦ ἄξονος Τουρκίας-Σκοπίων-Τιράνων, μὲ κοινὸ παρονομαστὴ τὶς τουρκόφωνες μουσουλμανικὲς μειονότητες ποὺ εὐρίσκονται κατὰ μῆκος του, ἔχει ὡς σκοπὸ τὸν ὀλοκληρωτικὸ στρατηγικὸ ἔλεγχο τοῦ γεωπολιτικοῦ δακτυλίου τῆς Μεσογείου, ἔνθεν κἀκεῖθεν τοῦ παραλλήλου Γιβραλτὰρ-Κύπρος. Εἶναι πρόσφατες, ἄλλωστε, οἱ δηλώσεις τοῦ Τ. Ὁζάλ (7-12-1991) ὁ ὁποῖος «ἐνοστάλησε» τὰ, πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Βιέννης, σύνορα τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ὑπεγράμμισε τὸ καθήκον τῆς τουρκικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς γιὰ τόνωση τοῦ «τουρκικοῦ φρονήματος» τῶν βαλκανικῶν μουσουλμανικῶν θυλάκων. Αὐτὸ ἂς μὴ θεωρηθεῖ οὔτε ὑπερβολὴ οὔτε τουρκοφοβία διότι ἔγκριτα περιοδικὰ γεωπολιτικῆς καὶ γεωστρατηγικῆς θεωροῦν τὴν κίνηση αὐτὴ τῆς Τουρκίας ὄχι ἀπλῶς δεδομένη ἀλλὰ καὶ... δεδικοιολογημένη. Ἔτσι, ὁ Thierry de Montbrial, διευθυντὴς τοῦ ἐγκύριου ἐτησίου γαλλικοῦ περιοδικοῦ Στρατηγικῆς καὶ Οἰκονομίας (RAMSES) γράφει στὴν εἰσαγωγὴ του, στὸ τεῦχος τοῦ 1992: «Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Μαύρης θαλάσσης, οἱ Τοῦρκοι δὲν διατηροῦν ἀπλῶς δεσμοὺς μὲ τὶς μειονότητές τους στὴν Βουλγαρία καὶ ἄλλοῦ (: δηλαδὴ ποῦ «ἄλλοῦ»);). Καλλιεργοῦν συστηματικῶς σχέσεις καλῆς γειτονίας, ἀρμόζουσες μὲ τὶς γεωπολιτικὲς πραγματικότητες, μὲ τὴν Βουλγαρία, τὴν Μολδαβία καὶ τὴν Γιουγκοσλαβία. Ἡ Ἀγκυρα ἐκτιμᾷ ὅτι πρέπει καὶ μπορεῖ νὰ διαδραματίσῃ ἓνα σταθεροποιητικὸ ρόλο στὴν εὐρυτάτη

έπαναδιευθέτηση (: η λέξις στα γαλλικά: *reamenagement*), ή όποία επιχειρείται σέ αυτό τό τμήμα τής Εύρώπης».

Τά συμπεράσματά μας:

α) Οί μουσουλμανικές μειονότητες τών Βαλκανίων θεωροῦνται τουρκικές. Μά ἂν αὐτό δέν εἶναι παντουρκισμός τότε τί εἶναι;

β) Ὁ ρόλος τής Τουρκίας στα Βαλκάνια θεωρεῖται ὄχι μόνον δεδομένος ἀλλά καί «σταθεροποιητικός»!

γ) Τά ἀνωτέρω ἀποτελοῦν «κοινοτοπίες» γιά ὠρισμένους Εὐρωπαίους στρατηγικούς σχολιαστάς, ὅπως ὁ Thierry de Montbrial, διότι δέν ἔχουν οὔτε τόν κόπο νά τὰ ἐξηγήσουν.

δ) Τί χρειάν ἔχομεν μαρτύρων;

Πρέπει, ὅμως, νά σταθοῦμε ἐνώπιον τών λίαν σημαντικῶν γεωπολιτικῶν τριβῶν πού ἀναπτύσσονται μεταξύ τής Τουρκίας καί τοῦ γειτονικοῦ Ἰράν. Εἰδικά μετά τήν περίοδο τής προσφάτου κρίσεως στόν Κόλπο καί τής διαφανομένης τάσεως γιά «βαλκανοποίηση» τών τέως σοβιετικῶν μουσουλμανικῶν δημοκρατιῶν τοῦ Νότου, μιᾶ ἔντονος ἀντιπαλότης ἐμφανίζεται μεταξύ τών δύο γειτόνων. Μία ἀντιπαλότης πού ἀναγκάζει τήν Τουρκία νά «ἐξάγει» καί αὐτή «ἰσλαμική ἰδεολογία», παρεμβαίνοντας σέ αὐτό πού χρόνια τώρα τό Ἰράν ἐθεωροῦσε «ζωτικό χώρο ἐπεκτάσεως τής ὅμα»,

Τό Ἰράν κρίνει, μάλλον, ὅτι ἡ ἀσταθής περίοδος στα ἐσωτερικά τής ΕΣΣΔ πού ἐδημιούργησε ἡ περестρόϊκα καί ἡ δυσαρέσκεια τής ἡγεσίας τών σοβιετικῶν ἐνόπλων δυνάμεων πού προῆλθε ἀπὸ τήν ἀναδίπλωση τών σοβιετικῶν τμημάτων κατοχῆς στό Ἀφγανιστάν, ὅπως καί οἱ μειονοτικές ἐκρήξεις πού ὠδήγησαν στήν ἀνεξαρτησία τῶν Ἀζερμπαϊτζάν, τήν Ἀρμενία καί τίς Βαλτικές χώρες δημιουργοῦν τό ἰδανικώτερο κλίμα γιά τήν ἐξαγωγή τής ἰσλαμικῆς ἰδεολογίας πρὸς τίς νότιες μουσουλμανικές —καί ἀνεξάρτητες πλέον— δημοκρατίες τής τέως ΕΣΣΔ.

Ἐμπόδιο σ' αὐτὲς τίς πολιτικές βλέψεις τοῦ Ἰράν παρουσιάζεται ἡ ντεμιρελική Τουρκία (μετὰ τίς ἐκλογές πολιτικῆς ἀσταθείας τοῦ Ὀκτωβρίου 1991) ἡ ὅποια δέν ἔχασε τήν εὐκαιρία νά ἀναγνωρίσει τό ἀνεξάρτητο πλέον Ἀζερμπαϊτζάν. Παράλληλως, ἡ Ἄγκυρα, «παίζοντας σέ δύο σκακιέρες», δέν χάνει τήν εὐκαιρία νά ὠθήσει καί τὸν Ντεκτᾶς νά κάμει τό ἴδιο, ὁ ὅποιος παρουσιάζεται ὡς «ἀρχηγός» τοῦ ψευδοκράτους τής «Β. Κύπρου», ἐλπίζοντας σέ μία κίνηση ἀμοιβαιότητος ἐκ μέρους τοῦ Ἀζερμπαϊτζάν, ἡ ὅποια δέν ἦλθε, εὐτυχῶς, ἀκόμη³¹.

Σχετικό δημοσίευμα τής *Washington Post* τῆς 24ης Νοεμβρίου 1991 ἐμφανίζει ὡς ἀπάντηση στίς τουρκικές αὐτὲς κινήσεις ἀπὸ μέρους τοῦ Ἰράν τό γεγονός ὅτι ὁ Ἰρανὸς Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν Ἀλῆ Ἀκμπάρ Βελαγιατῆ θά περιοδεύσει στίς πρωτεύουσες τών μουσουλμανικῶν Δημοκρατιῶν τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως. Στό ἴδιο δημοσίευμα διαφαίνεται ὅτι οἱ ἀμερικανικές ὑπηρεσίες προωθοῦν μὲ κάθε

31. Δυστυχῶς ὅμως, τὴν ὥρα πού γράφονται αὐτὲς οἱ γραμμὲς (11-4-92), τὸ Ἀζερμπαϊτζάν ἠκύρωσε τήν συμφωνία μεταξύ αὐτοῦ καί τῆς κυπριακῆς κυβερνήσεως, γιά τήν σύναψη διπλωματικῶν σχέσεων μὲ τὴν Κύπρο. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ ἔτυχε τῶν συγχαρητηρίων τοῦ Ντενκτᾶς καί φυσικὰ προοιωνίζει καθ' ὅλου θετικὲς ἐξελίξεις γιά τήν ἑλληνοκυπριακὴ πλευρὰ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἀναγνώριση τοῦ ψευδοκράτους τοῦ Ντεκτᾶς ἀπὸ τὸ Ἀζερμπαϊτζάν.

τρόπο την επέκταση της τουρκικής επιρροής σχετικά με τις δημοκρατίες αυτές, ένοχλούμενες, όπως και η Άγκυρα, από την έντυπωση που έχει δημιουργηθεί, ότι το Ίραν ενισχύει μέσω των σιτιών του Λιβάνου τις αυτονομιστικές ανταρτικές κουρδικές ομάδες που δραούν στην ΝΑ Τουρκία.

Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι τα Βαλκάνια, η Έλλάς και η Τουρκία αποτελούν την ζωτική δίοδο της Εύρασίας στον δακτύλιον της Μεσογείου και όποιος εξασφαλίσει εκ νέου τον έλεγχόν τους (λαμβανομένης υπ' όψιν της γεωπολιτικής ρευστότητας της περιοχής και της πιθανότητας όσον και επικινδύνου αναδιαμορφώσεως των συνόρων της), εξασφαλίζει και την κυριαρχία στις διεθνείς οδούς των πετρελαίων και του έμποριού προς τους δύο ώκεανούς.

Έτσι, λοιπόν, μπορούμε να συμπεράνομε ότι η Τουρκία κινείται μονίμως, ιδιαιτέρως από την πρόσφατον κρίση του Κόλπου και μετά, σε τρεις άξονες γεωπολιτικών επιλογών που εκ των πραγμάτων αλληλοσυγκρούονται παρά αλληλοσυμπληρώνονται: α. Μιάς «ήγεμονικής» θέσεως περιφερειακής δυνάμεως μεταξύ των μουσουλμανικών χωρών της περιοχής, κατά το περιώνυμον «Δόγμα Όζάλ».

β. Ένός «συγχρόνου» δήθεν ευρωπαϊκού κράτους το όποιον διεκδικεί με κάθε τρόπο την εκπόρθηση των πυλών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

γ. Κατευθύνοντας τον έπεκτατισμό της, υπό το φώς της παντουρκιστικής αντίληψης που διέπει τα καθεστώτα της Άγκυρας, προς τις τέως σοβιετικές αλλά και τουρκόφωνες Δημοκρατίες του Νότου, λόγω των πετρελαίων του Μπακού και των πιθανοτήτων έλέγχου όλων των εμπορικών διόδων, αφ' ενός προς μὲν την Μεσόγειο μέσω του Εύξεινου Πόντου, αφ' ετέρου δὲ αὐτῶν που έξυπηρετούν το εμπόριο μεταξύ των δυτικών χωρών και αὐτῶν της Μ. Ανατολής μέσω του Αιγαίου και της Κύπρου.

Έάν αυτό, όμως, δὲν αποδεικνύει το «γεωπολιτικό πανικό» της Άγκυρας στην αντίληψη των στρατηγικών αναλυτῶν, τότε δὲν μπορεί παρά να εκφράζει ένα ετεροκατευθυνόμενο πολιτικο-στρατιωτικὸν ἰστόν, ὁ ὁποῖος εἶναι «γεωπολιτικῶς χρήσιμος» μέχρι της τελικής φθορᾶς και ἀντικαταστάσεώς του ἀπὸ μιὰ νέα ἰσορροπία που θὰ προκύψει εκ των πραγμάτων στην περιοχή λόγω «βαλκανοποίησης» της. Ἄλλωστε, ἡ διατύπωση του νέου στρατηγικοῦ δόγματος, που καθωρίσθη ἀπὸ τὸν Μ. Γκορμπατσὸφ ὡς «νέο Ευρωπαϊκὸ Σπίτι ἀπὸ τὸν Ἀτλαντικὸ ὡς τὰ Οὐράλια» ἢ ἀπὸ τὸν Ἀμερικανὸ Ἔξωτερικῶν Μπέικερ ὡς μιὰ «Εὐρώπη ἀπὸ τὸν Ἀτλαντικὸν ὡς τὸ Βλαδιβοστόκ», ἐπιβεβαιώνει αὐτὲς τὶς προβλέψεις μας.

Εἰς ἐπίρρωσιν τῶν ἀνωτέρω πρέπει νὰ ἀναφέρομε και τὶς πιθανότητες ἐπιτεύξεως νέου εἰρηνικοῦ γεωπολιτικοῦ καθεστώτος στην περιοχή της Μ. Ανατολής, ἐὰν εὐοδωθοῦν οἱ ἐπαφὲς μεταξύ Ἰσραηλινῶν και Ἀράβων που ἤρχισαν στην Διάσκεψη της Μαδρίτης.

Ἀναφερόμεθα εἰς αὐτὰ τὰ γεγονότα διότι, ἐὰν οἱ Ἄραβες ἀνακουφισθοῦν ἀπὸ τὸ μέτωπο του Ἰσραήλ, θὰ στραφοῦν πρὸς τὴν ἐπίλυση προβλημάτων, ὅπως εἶναι ἡ διευθέτησις της παροχῆς τῶν ὑδάτων του Τίγρητος και του Εὐφράτου πρόβλημα που ἀπασχολεῖ ἰδιαιτέρως τὸ Ἰράκ και τὴν Συρία, λόγω της ἐκβιαστικῆς πολιτικῆς της Άγκυρας με τὸ γνωστὸ της πρόγραμμα GAP)³² και ἡ διασφάλισις της

32. Πρόγραμμα ὑδροδότησεως και παροχῆς ὑδροηλεκτρικῆς ἐνεργείας στην περιοχή της ΝΑ Ανατολίας, που θὰ ἀξιοποιεῖ τὰ νερὰ του Τίγρητος και του Ἐφράτου. Ἐνα ἀπὸ

πετρελαιοπαραγωγού ζώνης της Μοσούλης και του Κιρκούκ, η οποία εύρσκεται στις περιοχές όπου κατοικούν κουρδικοί πληθυσμοί του Ίράκ.

Έξ ἄλλου, τὸ Κουρδικὸ Πρόβλημα φαίνεται νὰ ἐξελισσεται εἰς ἕνα νέο «Παλαιστινιακὸ» καὶ ἡ Τουρκία δὲν εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων εἰς θέσιν, μὲ τὴν παντουρκιστικὴ πολιτικὴ ποὺ ἀκολουθεῖ, νὰ τὸ ἐπιλύσει. Οἱ διαρκεῖς παραβιάσεις κάθε ἐννοίας ἀνθρωπίνου δικαιώματος τῶν κουρδικῶν πληθυσμῶν ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κυβέρνησις συντείνουν πρὸς αὐτὸ τὸ συμπέρασμα. Εἰδικὰ κατὰ τὸ ἔτος 1991, ἡ τουρκικὴ κρατικὴ μηχανὴ καταστολῆς ἐπέδειξε μιὰν ἐντονη δραστηριότητα καταπατήσεως καὶ περιφρονήσεως καὶ τοῦ στοιχειωδεστέρου ἀνθρωπίνου δικαιώματος εἰς βάρος τῶν κουρδικῶν πληθυσμῶν ποὺ ζοῦν εἰς τὰ ἐδάφη της. Μία πληθώρα στοιχείων ἀποδεικνύουν τοῦ λόγου τὸ ἀληθές:

α. Σὲ συζήτηση ποὺ ἔγινε στὴν γερμανικὴ Βουλὴ, σχετικῶς πρὸς τὴν κατάστασι τῶν Κούρδων τῆς Τουρκίας καὶ τοῦ Ίράκ, διεπιστώθη ὅτι ἡ κατάστασις στὴν ΝΑ Τουρκία ἔχει χειροτερεῦσει κατὰ τὸ δύο τελευταῖα χρόνια. Ἡ Ὁμοσπονδιακὴ Κυβέρνησις ἔκρινε σκόπιμο νὰ προτείνει στὰ μέλη της νὰ ἐνθαρρύνουν Τούρκους συναδέλφους τους ὥστε νὰ συμβάλλουν σὲ κάθε προσπάθεια ποὺ θὰ ἀπεσκοπεῖ τὴν ἀποκατάστασι τοῦ σεβασμοῦ τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς γλώσσης καὶ τῶν παραδόσεων τοῦ κουρδικοῦ λαοῦ στὴν Τουρκία (23-6-1991). Τὶς παρατηρήσεις αὐτὲς τῆς Bundestag ἤλθαν νὰ ἐπισφραγίσουν, σὲ σληρότερον ὅμως ὕψος, οἱ δηλώσεις τοῦ Γερμανοῦ τέως Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Γκένσερ. Ὁ ἐπὶ δεκαετίες ἀρχηγὸς τῆς γερμανικῆς διπλωματίας κατήγγειλε τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴν διάρκειά τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων τῆς Τουρκίας στὸ Β. Ίράκ ἐπλήγησαν ἐκ συστήματος κουρδικὲς περιοχὲς, γεγονός ποὺ ἀποτελεῖ σοβαρὰν παραβίασι τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ἀντιβαίνουσα τὶς θεμελιώδεις ἀρχὲς τοῦ ΝΑΤΟ καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς Τελικῆς Πράξεως τοῦ Ἑλσίνκι, λέγοντας ὅτι: «Οἱ συνεχιζόμενες στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις τουρκικῶν στρατευμάτων κατὰ τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ σὲ κουρ-

τὰ βασικὰ τμήματα τοῦ «ἀγωγοῦ εἰρήνης», ὅπως ὠνόμασε ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις τὴν μεγαλεπήβολον αὐτὴν προσπάθεια, εἶναι καὶ τὸ φράγμα Ἀτατούρκ. Εἶναι τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ ἑπτὰ φράγματα ποὺ ἀποτελοῦν τὸ σύνολον τοῦ ἔργου καὶ τὸ πιὸ ἐντυπωσιακὸ ἀπὸ ὅλα. Τὸ ὕψος του εἶναι 184 μ. καὶ τὸ μῆκός του 1.914 μ. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς τεχνητῆς λίμνης εἶναι 817 τετ. χμ., δηλ. 279 τετ.χμ. μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ λίμνην τῆς Βασιλείας. Ἡ ἐλαχίστη χωρητικότης του εἶναι 36,5 δισεκατ. κυβικὰ μέτρα. Ἡ ἐνέργειακὴ του δυνατότης εἶναι τῆς τάξεως τῶν 2.400 MW καὶ μπορεῖ νὰ ἀρδεύσει 692.000 ἑκτάρια στὴν πεδιάδα τοῦ κάτω Ἐφράτου. Σύμφωνα μὲ τὴν Daily News τῆς 21-3-88, ἡ ὁποία δημοσιεύει ἀνακοινώσεις τῆς τουρκικῆς ἀντιπροσωπείας ποὺ ἐταξίδεψε στὶς χώρες τοῦ Κόλπου, οἱ ποταμοὶ Seyhan (περιοχὴ τῶν Πλῶν τῆς Κιλικίας ἢ ἀλλιῶς πλησίον τῶν Ἀδανῶν) καὶ τῆς Ceyhan ἔχουν περὶ 16 ἑκατ. κυβ. μ. ὕδατος. Τὸ πρῶτον τμήμα τοῦ ἀγωγοῦ, μήκους 2.700 χμ., θὰ μεταφέρει 3,5 ἑκατ. κυβ. μ. ὕδατος ἡμερησίως στὴν Συρία, τὴν Ἰορδανία καὶ τὴ Σ. Ἀραβία. Τὸ δεύτερον τμήμα, μήκους 3.900 χμ. θὰ μεταφέρει 2,5 ἑκατ. κυβ. μ. ἡμερησίως στὸ Κοβέιτ, τὸ Κάταρ, τὸ Μπαχερῆν, τὰ ΗΑΕ καὶ τὸ Ὀμάν. Τὰ ἔργα στὸν Εὐφράτη ἐπὶ τουρκικῶν ἐδαφῶν ὑπολογίζεται ὅτι θὰ ἀπορροφῶν τὸ 35% τῆς ροῆς τοῦ ποταμοῦ πρὸς τὴν Συρία στὸ ὕψος τοῦ φραγματος Keban καί, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν τροφοδοσίαν τοῦ Ίράκ, φέρεται ὅτι ἡ ὀλοκλήρωσις τοῦ ἔργου (περίπου US \$ 25 δις) δὲν ἔχει ἀκόμη ἀναφερθεῖ ἀπὸ ποιόν θὰ καλυφθεῖ (Γιὰ περισσότερα στοιχεῖα βλ. Καθηγητῆς ΕΜΠ κ. Χ. Ι. Ἐφραμιίδης, ἀνακ. ΤΕΕ, 18-2-1988).

δική περιοχήν (Β. Ίράκ) αποτελούν σοβαράν παραβίαση του Διεθνούς Δικαίου και του ανθρωπισμού και, ιδιαίτερος, των αρχών της Τελικής Πράξεως του Έλσίνκι. Η Όμοσπονδιακή Κυβέρνησις καλεί την τουρκική κυβέρνηση να σταματήσει χωρίς καθυστέρηση τις επιχειρήσεις. Η συμπεριφορά της παραβιάζει τις κοινές αξίες προς τις οποίες συνεστήθη τὸ ΝΑΤΟ. Πρέπει νὰ ἀντιληφθῆι ἀκόμη ἡ τουρκική κυβέρνηση ὅτι ἡ συμπεριφορά της ἐπηρεάζει δυσμενῶς τὴν σχέση της πρὸς τὰ κράτη-μέλη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος» (9-8-1991). Περίπου δύο μῆνες ἀργότερα (14-10-1991), ὁ Ὑφυπουργὸς Ἀμύνης τῆς Όμοσπονδιακῆς Γερμανίας Dr Ottfried Henning ἀνέφερε ὅτι: «Ἡ Όμοσπονδιακὴ Γερμανία πρέπει νὰ ἐξετάσει τὴν πιθανότητα διακοπῆς τῆς στρατιωτικῆς βοήθειάς πρὸς τὴν Τουρκία, ἐὰν ἡ χώρα αὐτὴ δὲν παύσει νὰ παραβιάζει βαναύσως τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα στὸ Κουρδιστάν» (βλ. Neue Osnabrücker Zeitung, 14-10-1991).

β. Σὲ ὁμιλία του στὸ Κουρδικὸ Συνέδριο τῆς Βόννης, ὁ Τούρκος βουλευτὴς Moammar Aksoy εἶπε, ὅτι, ἐνῶ ἡ τουρκία ἐπιθυμεῖ ὁμόσπονδη λύση γιὰ τοὺς 100.000 Τούρκους στὴν Κύπρο, ἀρνεῖται τὸ ἴδιο δικαίωμα στὰ 20.000.000 τῶν Κούρδων καὶ παρουσίασε τὶς καταπίεσεις καὶ τὴν τρομοκρατία πὸν ἀσκεῖ ἡ τουρκική κυβέρνηση εἰς βάρος τους (βλ. τὸν τουρκικὸ Τύπο τῆς 29-9-1991). Ἀνάλογες ἦσαν καὶ οἱ δηλώσεις τοῦ κουρδικῆς καταγωγῆς βουλευτοῦ Mehmet Ali Eren κατὰ τὴν ὁμιλίαν του στὴν Οὐάσιγκτων στὰ πλαίσια σεμιναρίου, πὸν ἐτέθη ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ἀμερικανικοῦ Κογκρέσσου. Ὁ βουλευτὴς ἀνεφέρθη στὴν πολιτικὴ καταπίεση πὸν ἀσκεῖ ἡ τουρκική κυβέρνηση εἰς βάρος τῶν Κούρδων, στίς συνεχεῖς γενοκτονίες τοῦ παρελθόντος, στὴν σημερινὴ κατάστασή τους, πὸν εἶναι δραματικώτερα ἐκείνης τῶν ὁμοεθνῶν τους τοῦ Ίράκ, καὶ στὴν δική του κουρδικὴ ταυτότητα πὸν δὲν μπορεῖ νὰ ἐπικαλεσθῆι στὴν τουρκικὴ βουλή (βλ. *Hürriyet*, 28-6-1991). Αὐτό, βέβαια, δὲν ἐμποδίζει τοὺς κ.κ. Σαδὴκ καὶ Φαϊκόγλου νὰ διακηρύσσουν τὴν «τουρκικὴ τους ταυτότητα» στὴν ἑλληνικὴ Βουλὴ.

γ. Ὁ Κοῦρδος συγγραφεὺς Kemal Nebez ἀντέκρουσε τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Προέδρου Ὁζάλ, ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν Κούρδων εἶναι νομαδική, χωρὶς δική της λογοτεχνία, καὶ ὑπεγράμμισε ὅτι ἡ κουρδικὴ λογοτεχνία εἶναι ἄγνωστος στὴν Τουρκία λόγω τοῦ τυφλοῦ φανατισμοῦ πὸν ἀπηγόρευε ἐπὶ 70 χρόνια κάθε κουρδικὸ βιβλίον (*Der Spiegel*, 45, 4-11-1991).

δ. Βέλγοι κοινοβουλευτικοὶ πὸν εἶχαν ἐπισκεφθῆι τὴν Τουρκία (26 Δεκ. - 5 Ἰαν. 1991) ὑπέβαλαν ἀρνητικὴ ἔκθεση γι' αὐτὴν στὸ Κοινοβούλιο τῆς χώρας τους, ζητῶντας ἀπὸ τὴν κυβέρνησή τους νὰ προβεῖ σὲ ἐνέργειες γιὰ ἄρση τῶν πιέσεων τῆς Ἀγκύρας εἰς βάρος τῶν Κούρδων καὶ νὰ ἀναταχθῆι ἐξ αἰτίας τῶν πιέσεων αὐτῶν στὸ τουρκικὸ αἴτημα ἐντάξεως στὴν Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα (14-3-1991). Βασισμένη σὲ αὐτὴν τὴν καταγγελία ἡ βελγικὴ Βουλὴ ἐψήφισε ἀρνητικὴ γιὰ τὴν Τουρκία ἀπόφαση λόγω τῶν καταπίεσεων πὸν ἀσκεῖ ἡ κυβέρνησίς της εἰς βάρος τοῦ κουρδικοῦ λαοῦ (14-3-1991).

ε. Στὴν *Süddeutsche Zeitung* τῆς 1-7-1991 διαβάζομε ὅτι στὴν διάσκεψη, ἡ ὁποία συνήλθε στὸ Μόναχον τὸν Ἰούνιο τοῦ 1991 ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ SPD μὲ θέμα τὴν διερεύνηση θεμάτων ἐθνικῶν μειονοτήτων, ἀνεκοινώθη ὅτι τὰ τουρκικὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια εἶναι ρατσιστικὰ καὶ θίγουν καίρια τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπεια, διότι οἱ Κούρδοι ἀποκαλοῦνται «ἐχθροὶ τοῦ κράτους» καὶ πρέπει νὰ καταπολεμοῦνται.

Άνεκoinώθη επίσης ότι, όταν οι εύρισκόμενοι στην Γερμανία Κοϋρδοί εκφράζουν ελευθέτως την γνώμη τους, δέχονται αντίποινα από τις τουρκικές μυστικές υπηρεσίες και ότι όταν οι Κοϋρδοί της Γερμανίας έχουν ανάγκη διερμηνέως, οι εκεί τουρκικές προξενικές αρχές τοποθετούν διερμηνείς, οι οποίοι κατόπιν καταθέτουν τις δέουσες αναφορές στις τουρκικές μυστικές υπηρεσίες. Θα μπορούσα να συνεχίσω επί μακρόν τὸν κατάλογον αὐτόν, ἀλλὰ δὲν νομίζω ὅτι ὑπάρχει ἀνάγκη περισσοτέρων στοιχείων γιὰ νὰ πεισθεῖ ὁ καλόπιστος ἀναγνώστης γιὰ τὴν φερεγγυότητα τῆς τουρκικῆς δημοκρατίας στὸ θέμα τῶν μειονοτήτων.

Οἱ προκαλούμενες μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐκρήξεις στοὺς κουρδικοὺς πληθυσμοὺς τῆς περιοχῆς προκαλοῦν μιὰ ἀνάλογη ἀλυσίδα διεκδικήσεων ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες μειονότητες ποὺ ζοῦν στὸ ἔδαφος τῆς Τουρκίας καὶ ποὺ οὐδεὶς δύναται νὰ ἰσχυρισθεῖ ὅτι ἀπολαμβάνουν ἔστω καὶ τῶν στοιχειωδῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων.

Οἱ ἀλυσιδωτὲς αὐτὲς ἀντιδράσεις δὲν σταματοῦν, φυσικά, στὰ τουρκικὰ σύνορα. Ἐπεκτείνονται, ὅπως εἶναι εὐλόγον, στὰ ἐδάφη τῆς Συρίας, τοῦ Ἰράκ καὶ τοῦ Ἰράν, ὅπου ζοῦν ἐπίσης κουρδικοὶ πληθυσμοὶ ἀλλὰ καὶ ἄλλες ἐθνικοθηρησκευτικὲς μειονότητες. Εἶναι, λοιπόν, προφανὲς ὅτι σὲ μιὰν κατάλληλη συγκυρία ἢ κατάστασις θὰ μπορούσε νὰ ὀδηγηθεῖ σὲ μιὰν γενικωτέραν ἀνακατάταξη τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν συνόρων τῶν κρατῶν τῆς περιοχῆς ποὺ θὰ ἐσήμαινε νέες αἰματηρὲς συγκρούσεις καὶ ἀνησυχητικὴ γεωπολιτικὴν ἀνισορροπία σ' αὐτὴν τὴν εὐφλεκτον περιοχὴ τοῦ πλανήτου. Τὰ λόγια, ἄλλωστε, τοῦ Ὑφυπουργοῦ Ἀμύνης τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας Henning δὲν ἀφήνουν περιθώρια παρανοήσεων γιὰ τὸν δῆθεν σταθεροποιητικὸ ρόλο τῆς Τουρκίας στὴν Μ. Ἀνατολή. Ὁ Henning κατέστησε σαφὲς ὅτι: «Ἡ Τουρκία δυσχεραίνει τὴν ἀναγκαία διαδικασία εἰρηνεύσεως στὴν Μ. Ἀνατολὴ μὴ ἔχοντας μάθει ἀκόμη νὰ συμβιώνει μὲ τὶς ἐθνικὲς καὶ θρησκευτικὲς τῆς μειονότητες» (βλ. *Neue Osnabrücker Zeitung*, 14-10-1991). Εἶναι λοιπὸν σκόπιμο, εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις κύρους ὅπως ἡ Μ. Βρεταννία, χώρα ἢ ὅποια χαρακτηρίζεται ἀπὸ μακρότατον κοινοβουλευτικὸν παρελθὸν καὶ σοβαροτάτην δημοκρατικὴν εὐρωπαϊκὴν παράδοση, χώρα ἢ ὅποια ἀπετέλεσε σὲ ὅλες τὶς εὐκαιρίες παράγοντα σταθερότητος γιὰ τὴν Εὐρώπη, χώρα, ὅμως, ποὺ τώρα κινδυνεύει νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενον τοῦ ἀραβικοῦ μένουσ καὶ νὰ χάσει ἀκόμη μιὰ φορὰ τὸ κύρος της στὴν Μ. Ἀνατολὴ λόγω τῶν τουρκικῶν τῆς ἀνοιγμάτων, νὰ προσέξει ἰδιαίτερος τὴν μεσανατολικὴ τῆς πολιτικὴ εἰς ὅ,τι τοῦλάχιστον αὐτὴ τὴν ἀφορὰ στὶς σχέσεις της μὲ τὸ ὑφιστάμενον τουρκικὸ καθεστῶς. Μένουν πολλὰ νὰ ἀλλάξουν στὴν Τουρκία πρὶν ἢ παραδοσιακῶς δημοκρατικὴ αὐτὴ εὐρωπαϊκὴ ὑπερδύναμις προχωρήσει σὲ στενότερες καὶ πλέον προωθημένες σχέσεις μαζὺ τῆς, ἐὰν θέλει φυσικά νὰ προστατεύσει τὸ μεσανατολικὸ τῆς κύρος.

Πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ προβλέψει τὴν ἐξέλιξη ἐνὸς ἐθνικοῦ μορφώματος ὅπως τὸ τουρκικόν, τὸ ὅποῖον, ἐνῶ παρουσιάζει αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν γεωπολιτικὴν πολυδιάσπαση δραστηριοτήτων, δὲν ἀντιμετωπίζει, παρὰ μόνον μὲ κατασταλτικὲς μεθόδους τοῦ στρατοῦ, τῆς ἀστυνομίας καὶ τῶν εἰδικῶν ὑπηρεσιῶν, τὴν παρουσία στὸ ἔδαφός του 47 τοῦλάχιστον ἐθνικῶν μειονοτήτων;³³

33. Συμφώνως πρὸς σχετικὴν ἔρευνα ποὺ παρουσίασε ἐπιστημονικὴ ὁμάς ἐθνολόγων τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης (Peter Alford Andrews, *Ethnic Groups in the Republic of*

Είναι ως έκ τούτου μοιραία ή πολιτική, κοινωνική και οικονομική αστάθεια που υποβόσκει στην σύγχρονο Τουρκία, γεγονός που δεν μπορεί να την καταστήσει πειστική στους δυτικούς ως την ασφαλέστεραν έμπορική δίοδο «από» και «πρός» την Μ. Ανατολή. Λύσις, φυσικά, υπάρχει, όχι όμως αυτή που προτείνει ή Τουρκία με τὸ «νεο-ὀθωμανικὸ» πρόσωπόν της και τις παντουρκιστικές της τάσεις. Τὸ ὄχημα τοῦ παντουρκισμοῦ εἶναι μιὰ ἐνέργεια τῶν «μαθητευομένων μάγων» τῆς Ἀγκύρας, ἡ ὁποία μέσω αὐτοῦ προσπαθεῖ νὰ διασκεδάσει τις ὑφέρπουσες τάσεις ἐξεγέρσεως τῶν διαφόρων ἐθνικοθηρησκευτικῶν της μειονοτήτων και τοῦ, ὅλον και περισσότερον, διογκουμένου ἰσλαμιστικοῦ της κινήματος. Τί ἐπιτυγχάνει, ὅμως, με τὸν τρόπον αὐτὸν ἡ Ἄγκυρα; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι μακροπροθέσμως δημιουργεῖ ὅλες τις προϋποθέσεις για νὰ γίνει περισσότερο ἐνοχλητική και ἀφερέγγυα για τοὺς Ἄραβες γείτονές της και νὰ προκαλέσει σφοδρότερες ἐκρήξεις τῶν φαινομένων που τώρα προσπαθεῖ νὰ ἀποφύγει λανθασμένως μ' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὸν «ὀθωμανικὸ λαϊκισμό ἐξαγωγῆς».

Ἡ γείτων πρέπει συντόμως νὰ προσανατολισθεῖ σὲ ἠπιώτερες και εἰρηνικώτερες προσπάθειες ἐπίλυσεως τῶν ἐσωτερικῶν της προβλημάτων, νὰ ἀποφασίσει νὰ συνυπάρξει εἰρηνικῶς με τοὺς Βαλκανίους και Ἄραβες γείτονές της και νὰ στραφεῖ πρὸς τὴν πολιτική τῆς ἰσονομίας με αὐτοὺς και στὸν σεβασμὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Διεθοῦς Δικαίου και τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Εἶναι ὁ μόνος τρόπος νὰ ἀποτραπεῖ μιὰ εὐρεῖα και αἱματηροτάτη σύρραξις σὴν περιοχὴ και, ὅπως φαίνεται, μᾶλλον ἔχει ἀρχίσει νὰ γίνεται κατανοητὴ αὐτὴ ἡ ἀνάγκη ἀπὸ τις ΗΠΑ και τὴν πλειονότητα τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν.

Ξενόγλωσσοσ βιβλιογραφία

- CARRÉ, O., *Mystique et Politique: Lecture revolutionnaire du Coran par Sayyid Qutb, Frère Musulman radicale*, Presses de la fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris 1984.
- CARRÉ, O., - DUMONT, P., (sous la direction de-), *Radicalismes islamiques: tome 1. Iran, Liban, Turquie*, L' Harmattan, Paris 1985.
- CARRÉ, O., - MICHAUD, G., *Les Frères Musulmans {1928-1932}*. Ed. Gallimard-Juilliard, Paris 1983.
- CHABRY, L. & A., *Politique et minorités au Proche Orient. Les raisons d' une explosion*, Maison neuve & Larouse, Paris 1987,
- CHRIST ALLER, W., *Die zentralen Orte in Süddeutsch land*, 1933.
- CORM. George, *Le Proche Orient éclaté: de Suez à l'invasion du Liban 1956-1982*. La Découverte, Paris 1984,

Turkey. Wiesbaden 1989, Behefte zum Tübingen Atlas des Vordenen Orients, B/60) τὴν ὁποῖαν ἐδημοσίευσε τὸ τουρκικὸ περιοδικὸ «Πρὸς τὸ 2000». Τὰ δεδομένα τῆς ἐρεῦνης εἶναι τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 και ἔχει τίτλο «Οἱ ἐθνότητες σὴν Τουρκικὴ Δημοκρατία». Τὸ περιοδικὸν σημειώνει ὅτι ὑπὸ τις σημερινές συνθηκές καταγραφῆς τὸ σύνολον τῶν ἐθνοτήτων πρέπει νὰ ἀνέρχεται στίς ἑκατόν.

- CUBERTAFOND, B., «Théocraties», *Revue du Droit Public*, mars-avril 1935.
- Documents des Nations Unis, Conseil de Sécurité, (Cinq résolutions à propos de la Guerre Iran-Irak): Résolution 479/28-09-1930, résolution 514, 12-07-1982, résolution 522/04-10-1982, résolution 582/24-02-1986, résolution 598/20-07-1987.
- DUMONT Paul, «Les «disciples de la lumière». Le mouvement Nourdjou en Turquie, in *Radicalismes islamiques*, tome i, sous la direction d' Olivier CARRÉ et Paul DUMONT, Harmattan, Paris 1985.
- Économie du Monde Arabe et Musulman -1992, éd. EMAM, Paris 1992.
- EICKHOFF, E., *Seekrieg und Seepolitik zwischen Islam und Abendland*, Walter der Gruyter, Gerl in 1966.
- EL-ZEIN, Amith, A., *La politique et la politique internationale, Dar al-kitab Allubnani*, Beyruth 1979.
- EL-MLIGUI, (Ali H.), *Le Jihad, stratégie du mouvement islamique. Evolution et continuité*, Thèse de Doctorat de 3e Cycle, École des Hautes Études en Sciences Sociales. Paris 1984.
- ENAYAT, Hamid, *Modern Islamic Political Thought*, McMillan Press, London 1982.
- EPSTEIN, Joshua M., *Strategy and Force planning. The case of the Persian Gulf*, the Brookings Institution, Washington 1937.
- ESPOSITO, J. (ed). *Islam and development*, Syracuse University Press, Sytacuse, N. York 1982.
- ESPOSITO, J. (ed), *Islam In perspective*, Oxford Analytica, Oxford 1906.
- ESSAID, Abdelaziz, *Le Réveil de l' Islam*, Marseille 1905.
- ETIENNE, Bruno, *L' islamisme radical*. Hachette, Paris 1907.
- ETIENNE, B., «La vague islamiste fee aux nations arabes», *Revue du Tiers Monde*, no. 92, vol. XXIII, oct-dec. 1982.
- ETJENNE, B.. - TOZY, M., «Les islamistes et la stratégie géopolitique de l' Islam contemporaine» *HÉRODOTE*, no. 35, 4e Trimestre 1904,
- GRESH, Alain - VIDAL, Dominique, *Golfe; Clefs pour une guerre annoncée*, éd. Le Monde, Paris 1991.
- GRESH, Alain - VIDAL, D., *Les 100 portes du Proche Orient*, Autrement, Paris 1909.
- HAMIDULLAH, M., *Le Prophète de l' Islam*, Paris 1959.
- HEIKAL. Muhammad, *Khomeïny et sa révolution*, Paris 1983,
- HELLER, Mark A., *The Iran-Irak War: Implication for Third Parties*, Paper no. 23, Jafee Cener for Strategic Studies, Tal-Aviv University, January 1984,
- HÉRODOTE, «Géopolitique des islams», no. 35, 4e Trimestre 1984, Paris 1904.
- HIDIROGLOU, Paul, *Das Religiose Leben auf Kreta nach Ewliy Celebi*, Bonn, 1967, éd. E. J. Brill, Leiden 1969.
- IAKOVOS, Archbishop of Derkon, *Nurlu Ofuklara Dogru*, Istanbul 1953.
- JACQUARD, Roliand, *Les dossiers secrets du terrorisme*, Paris 1985,
- JULIEN, Claude, «Tensions et interentlons dans le Golfe: la canonnière sans pilote». *Le Monde Diplomatique*, octobre 1987.
- LAOUST, Henri, *Les schismes dans l'islam. Introduction à une de la religion*

- musulmane*, Payot, Paris 1965.
- LAROUT, Abdallah, *L' idéologie arabe conempotaine*, Paris 1967.
- LAURENS, Henry, *Le gand jeu: Orient arabe et rivalités internationales depuis 1945*. A. Colin, 1991.
- LEUTZION, Nehemia, *International Islamic Solitarily and its Limitations*, The Hebrew University, Jerusalem 1979.
- LEWIS. B., *Le Langage politique de l' Islam*, Gallimard. Paris 1988.
- LÖSCH, A., *Die Rumliche Ordnung der Wirtschaft*, 1940.
- LUIZARD, Pierre-Jen, *La formation de l'lrak contempotaln: Le rôle politique des Ulemas chiïtes à la fin de la domination ottomane et au moment de fa création de l' État irakien*, éd. du CNR, Paris 1991.
- MABON, A., «La révolution islamique iranienne dans le jeu des affrontements régionnaux», *Le Monde Diplomatique*, avril 1964.
- MAGREB-MACHREQ, no. 130. «L' invasion du Koweït: Opinions Arabes», *La Documentation Francaise*, octobre-novembre-décembre 1990.
- MANTRAN. R. (sous la direction de-), *Les grandes dates de l' Islam*, Larousse Paris 1990.
- MEDUEDK, Léonid, «L' Islam: politisation et militarisation. Le néo-colonialisme de l' Occident contre l' Orient musulman», *Temps Nouveaux*, novembre 1985.
- MERAD, A., *L' Islam contemporain*, PUF, Paris 1984.
- MIQUEL, André, «L' Empire Arabomusulman (VIIe-XIIIe)». Concept d empire (sous la direction de M. Duverger), PUF, Paris 1930.
- MYDAWI, Baghir al, «Medium and Long-Terme Finance by Islamic Finance Institutions», *Journal of Islamic Banking and Finance*, vol. 3, April-June 1986.
- NISSMAN, David 6., *The Soviet Union and Iranian Azerbaijan: The Use of Nationalism for Political Penetration* Boulder, Westview Press, 1986.
- C.G.P.U. - *The Russian secret terror*. Brentano's, Ed.. N. York 1931.
- PAQUOT, Thierry, «Les Banques Islamiques», *Croissance des jeunes nations*, no. 305, mai 1938.
- PAREJA F. M., *Islamologie*, Imprimerie Catholique de Beyrouth, 1963.
- PARIGI, Stéphanie, *Des Banques Islamiques*, éd. Ramsay, Paris 1939.
- POLSAKOV, Léon, *De Moscou à Beyrouth*, Paris 1933.
- RAMSES 87-88, (IFRI, Economica), Paris 1991;
- RAMSES 92, (IFRI, DUNOD), Paris 1961.
- SANDWICK J.; καὶ ἄλλοι, *The Gulf Cooperation Council*, Westview Press, Boulder, Colorado 1937.
- SCHREIBER, T. - DA LAGE, O. - DELMAS, P. - GRZYBEK, G., *Jeux de GO en Méditerranée Orientale*, Fondation pour les Études de Défense Nationale, Paris 1986.
- SOYSOAL, Ilhami, *Dünyada ve Türklye' de Masonluk ve Masonlar*, İstanbul 1988.
- SPIRIDONAKIS, B., Grecs, «Occidentaux et Turcs de 1054 à 1453: Quatre siècles d' Histoire de Relations Internationales», *Institute for Balkan Studies - IMXA*. Thessaloniki 1990.
- Tho Economist World Atlas and Almanac, Prentice Flail Press, New York 1989.
- The Tower Commission Report, (A New York Times Special), Random House, New

- York 1987.
- THÜNEN, J. H. von, *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und National-Ökonomie*, 1826.
- TOURE, E.H.C., *L' État Islamique, ses spécificités et ses caractéristiques*, Dakar, Senegal 1985.
- TRAUTE WOLHERS SCFIARF, *Les Banques arabes et Islamiques*, OCDE, Paris 1933.
- UNITED NATIONS, *World Statistics in Brief*, twelfth edition, New York 1988.
- VRYONIS, S., «The Turkish State and History: Geo meets the Grey Wolf», *Institute for Balkan Studies - IMXA*; Thessaloniki 1991.
- W. LEWITT, «The shadowy Face of Fundamentalism», *The Middle East*, November 1988.
- WOHLSTETTER, Albert, (version française): «"Rapport pour l' "Institute for Security Research», California, Juin 1980", *Politique Etrangère*, (Les États-Unis et la sécurité du Golfe), mars 1981.
- WRIGHT, E, *The politics of Islamic Revivalism*, Lebanon in Hunter, 1988.
- ZORGBIBE, Charles, *Géopolitique et Histoire du Golfe*, PUF; Paris 1991,
- ZORGBIBE, C., *Terres rop promises*, La Manufacture, Paris 1990.

Έλληνόγλωσσος βιβλιογραφία (βιβλία και άρθρα)

- ΑΛ-ΣΑΗΝΤ, ΡΕΦΑΑΤ, *Η διαπάλη ισλάμ και ισλαμισμού. Ιστορία και ιδεολογία της ισλαμιστικής τρομοκρατίας*, Αθήνα.
- Α. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ, Θ. ΒΕΡΕΜΗΣ, Π. ΚΑΖΑΚΟΣ, Β. ΚΟΥΦΟΥΔΑΚΗΣ; Α. ΡΟΖΑΚΗΣ, Π. ΤΣΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Οι Έλληνοτουρκικές Σχέσεις 1923-1987*, Έκδ. «Γνώμη», Αθήνα, 1988, σελ. 733.
- ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ, Πέρ., *Οι ώρχόμενοι Δερβίσσαι ή γιατί έφυγαν οι Τουρκοί εκ Θεσσαλίας*, Έστία, XVIII, 1984, σ.σ. 710-712.
- ΒΑΛΗΝΑΚΗΣ, Γ., *Θέματα Διεθνών Σχέσεων*, Παρατηρητής, Αθήνα-Θεσσαλονίκη,
- ΒΑΤΙΚΙΩΤΗΣ, Π. Γ., *Ισλάμ και Κράτος Μετ. Γ'. Γολμμή*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα 1991.
- ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΣ, Α., *Ισλάμ*, Έκδ. Έθνη και Λαοί; Αθήνα 1985.
- ΕΦΡΑΙΜΙΔΗΣ, Χ. Ι., *Ανακοίνωσις ΤΕΕ*, 18-2-1938.
- ΖΕΓΚΙΝΗΣ, Ευστράτιος, *Ο Μπεκτασισμός στην Δυτική Θράκη*, Ι.Μ.Χ.Α., Θεσ/νίκη 1988.
- ΖΙΑΚΑΣ, Γ., *Ιστορία των θρησκευμάτων: Β' Τό Ισλάμ*, Έκδ. Πουρναράς; Θεσ/νίκη 1983.
- ΖΙΑΚΑΣ, Γ., *Ο μυστικός ποιητής Maulana Rumi και ή δασκαλία του*, Έκδ. Πουρναράς. Θεσ/νίκη 1987.
- HALLIDAY, F., *Η Άραβία χωρίς Σουλτάνους*, Στοχαστής, Θεσ/νίκη 1934.
- HAUSHOFER, Karl, *Τα σύνορα και ή πολιτική τους σημασία*, 1927.
- ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ, Άλέξης, *Η Άραβοϊσραηλινή αντιπαράθεση*, Παπαζήσης, Αθήνα 1988.
- ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ, Β., *Οι Τουρκοί κι' έμεις*, Έκδ. Φυτράκης, Ό Τύπος, Αθήνα 1988.

- IRWING, Washington, *Μωάμεθ* (έλλην. μετάφραση), ΚΑΚΤΟΣ, Άθήνα 1988.
- ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ. Α., *Ό Τεκκές των Μπεκτασήδων*, Έστία, 1982, XXXIII, σ.σ. 161-165.
- ΚΜΕ, *Μέση Άνατολή και Έλλάδα*, Σύγχρονη Έποχή, Άθήνα 1932.
- ΚΥΡΡΗΣ, Κ., *Τουρκία και Βαλκάνια*, Έστία. Άθήνα 1988.
- LANDAU, J., *Παντουρκισμός*, Θετίλη, (Η πρώτη έκδοσις στα άγγλικά έγινε τὸ 1981).
- ΜΑΖΗΣ. Ι. Θ.; «Ίσλάμ και έκσυγχρονισμός: Η περίπτωση τοῦ Ίσλαμικοῦ Τραπεζικοῦ Συστήματος», *Άρχεῖον Οἰκονομικῆς Ίστορίας*, έτος Α΄, άρ. 2, τόμ., Ίούνιος-Δέκ.1991, σ.σ. 79-99.
- ΜΑΖΗΣ. Ι. Θ., «Έθνικὴ προτεραιότητα οἱ Τουρκικὲς και ἰσλαμικὲς μελέτες στα ΑΕΙ μας», *Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος*, Ίανουαρίου 1992, σ.σ. 43-45.
- ΜΑΖΗΣ, Ι. Θ., «Πῶς θὰ δοῦμε σωστὰ τὸ Ίσλάμ», *Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος*, 22 Νοεμβρίου 1990 σ.σ. 89-95.
- ΜΑΖΗΣ, Ι. Θ., *Εἰσαγωγή στην Οἰκονομικὴ Γεωγραφία και στὶς Διεθνείς Οἰκονομικὲς Σχέσεις*, Έλληνικὲς Πανεπιστημιακὲς Έκδόσεις, Άθήνα 1999.
- ΜΑΖΗΣ, Ι. Θ., *Γεωγραφία τοῦ Ίσλαμιστικοῦ κινήματος στην Μ. Άνατολή*, Έλληνικὲς Πανεπιστημιακὲς Έκδόσεις, Άθήνα 1992.
- ΜΗΝΑΪΔΗΣ, Σ., *Η θρησκευτικὴ έλευθερία τῶν Μουσουλμάνων στην Έλληνικὴ έννομη τάξη*, Έκδ. Σάκκουλας, Άθήνα - Κομοτηνὴ 1990.
- MILLER, J. - MYLROIE, L., *Σαντάμ Χουσεΐν. Η κρίση στὸν Κόλπο στα πρόθυρα τοῦ πολέμου*, Έκδ. ΛΙΒΑΝΗ, Άθήνα 1991.
- ΜΙΡΜΙΡΟΓΛΟΥ, Βλαδ., *Οἱ Δερεβίσσαι*, Έκάτη, Άθήνα 1940.
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΑΤΡΑΓΑΣ ΚΥΡ. Θ., *Τὸ νομικὸν καθεστῶς τοῦ "ιερῶν" πολέμου κατὰ τὸ ἰσλάμ*, Παπαζήσης, Άθήνα 2015.
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΠΑΤΡΑΓΑΣ, ΚΥΡ. Θ., *Προλεγόμενα άραβοἰσλαμικοῦ πολιτισμοῦ*, Λειμῶν, Άθήνα 2016.
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΠΑΤΡΑΓΑΣ, ΚΥΡ. Θ., *Άδελφοὶ Μουσουλμάνοι. Η μήτρα τῆς ἰσλαμιστικῆς ένόπλου βίας. Η μαρτυρία του έξ άπορρητῶν τοῦ ένθάρχου Νάσερ Σάμη Σάραφ*, Λειμῶν, Άθήνα 2017.
- ΝΟΜΙΚΟΣ. Ά., *Άνατολή και Ίσλάμ*, Άλεξάνδρεια 1925.
- ΞΑΝΘΑΚΗΣ. Μ. - ΑΛΕΞΑΚΗΣ; Π. - ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Κ., *Οἱ Άραβικὲς χῶρες: Διεύρυνση τῶν οἰκονομιῶν τους και τῶν σχέσεών τους με τὴ Έλλάδα*, Ίδρυμα Μεσογειακῶν Μελετῶν, Άθήνα 1989.
- ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ά., *Πόλεμος και Εἰρήνη στὸ Ίσλάμ*, *Τὸ Δίκιο τῶν Έθνῶν στὸ κλασσικὸ Ίσλάμ σὲ σύγκριση με τὴν πρακτικὴ τῶν συγχρόνων Ίσλαμικῶν κρατῶν*. Έπιστημονικὰ Δημοσιεύματα Ίνστιτούτου Διεθνοῦς Δημοσίου Δικαίου και Διεθνῶν Σχέσεων Θεσσαλονίκης, Έθνικὸ Τπσγραφεῖο. Άθήνα 1980.
- TORNAUW, N., de. *Τὸ Μωαμεθανικὸν Δίκαιον κατὰ τὰς πηγὰς του* (Βιβλιοθήκη Τμήματος Ίστορίας τοῦ Δικαίου, Άκαδημία Άθηνῶν).
- ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, Ν. Β., *Χριστιανισμὸς και Ίσλαμισμὸς*, Ε. Γν., 19 Ίουλίου 1931.
- ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Τ. , *Ό Πόλεμος στὸν Κόλπο: Η πρώτη σύγκρουση Βορρῶ-Νότου*, Έξάντας, Άθήνα 1991.
- WEBER, F., *Ό Επιτήδειος Οὐδέτερος*, Θετίλη, Άθήνα 1983.

- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παῦλος, “Ἁγιολατρεία καὶ μοναχικὴ ζωὴ τῶν Τούρκων Μωαμεθανῶν ἐν Κρήτῃ”, *Κρητικὰ Χρονικά*, XXII, 1970. σ.σ. 211-234.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παῦλος, “Ἀνέκδοτοι ἱερονομικαὶ ρῆτραι τῆς Ksenprou (Fetwa)”, *Κυπριακὰ Σπουδαί*, XXXVII 1973, σ.σ. 209-234.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παῦλος, “Ἐθνολογικοὶ προβληματισμοὶ ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ καὶ τὴν Ἑλληνικὴ παρομοιολογία”, *Παράρτημα τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἐταιρείας*, ἀρ. 10, Ἀθήνα 1987.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παῦλος, “Ἑλληνοτουρκικὰ (Ἑλληνικὰ ἐν Τουρκίᾳ καὶ Τουρκικὰ ἐν Ἑλλάδι Ἀθήνα, LXX, 1968, σ.σ. 259-272.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παῦλος, “Περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς παρ’ ἡμῖν καλλιέργειας τῶν Τουρκικῶν Σπουδῶν”, *Μνημοσύνη*, II, 1988, 1969. σ.σ. 303-308.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παῦλος, “Σουλτανικ Βεράτιο”, *Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν*, Λευκωσία, VII, 1973-1975; σ.σ. 143-164.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παῦλος, “Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Τουρκοκρατίας ἐν Κρήτῃ. Ἐκ τοῦ ἀνεκδότου κώδικος τῆς Μονῆς Καρδιωτίσσης Πεδιάδος”, *Κρητικὰ Χρονικά*. XIX, 1965, σ.σ. 304-335.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παῦλος, “Τὸ ἀνέκδοτον προνομιακὸν φερμάνι τοῦ Σουλτάνου Abd-al- Megid. πρὸς τὸν Πατριάρχην Γερμανὰν Δ’ τοῦ ἔτους 1853 καὶ αἰ πρὸς τὴν Ksenprou προνομιακοὶ παραχωρήσεις τοῦ ΙΘ’ αἰῶνος”, Ἑλληνικὲς Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις, Ἀθήνα 199 ἔ. 56 3ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παῦλος, *Ἡ Θράκη ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Ἐθνικῆς Ἰδέας τῶν Τούρκων: 1985, 1991*, (ἀγγλικὰ καὶ γαλλικὰ ὁμοίως), Ἑλληνικὲς Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις, Ἀθήνα 1992.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παῦλος, *Ὄθωμανικὰ ἔγγραφα τῆς ἐν Κύπρῳ Μονῆς Κύκκου*, Ἐκδ. Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Κύπρου, Πηγαὶ καὶ Μελέται τῆς Κυπριακῆς Ἱστορίας, ἀρ. 5, Λευκωσία 1973.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παύλας, *Οἱ Ἕλληνες Πομάκοι καὶ ἡ σχέση τους μὲ τὴν Τουρκία*, Ἐκδ. Ἡρόδοτος; Ἀθήνα 1989³.
- ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ Παῦλος, *Τουρκικὴ Ἑλληνογραφία*, Ἐκδ. ΙΜΧΑ; ἀρ. 172, Θεσ/νίκη 1980.
- ΧΟΥΜΑΝΙΔΗΣ, Λ., *Οἰκονομικὴ Ἱστορία καὶ ἡ ἐξέλιξις τῶν Οἰκονομικῶν Θεωριῶν*, Ἐκδ. Παπαζήσης, Ἀθήνα 1980.